

TARTU ÜLIKOOL

Sotsiaalteaduste valdkond

Ühiskonnateaduste instituut

Infokorralduse õppekava

Roosi Tilk

**Euroopa suurriikide kujutamine
eesti- ja saksakeelsetes ajalehtedes 1860ndatel aastatel.
Info edastamine ja kajastamine välisuudiste näitel**

Lõputöö

Juhendaja: Ene Selart, MA

Tartu 2019

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. TEOREETILINE JA KONTEKSTUAALNE RAAMISTIK	5
1.1. Varasema eesti ajakirjanduse historiograafia.....	5
1.2. Baltisaksa ajakirjanduse historiograafia	8
1.3. Eesti ajakirjanduse arengulugu rahvusliku liikumise alguseni	9
1.4. Baltisaksa ajakirjandus 1865. aasta tsensuurimääruseni.....	12
2. METOODILISED JA EMPIIRILISED LÄHTEKOHAD	14
2.1. Uurimisküsimused	14
2.2. Lõputöö uurimismeetod	14
2.3. Lõputöö valim.....	15
3. ÜLEVAADE UURIMISTULEMUSTEST	19
3.1. Riigi julgeolekuga seotud sõnumid.....	20
3.2. Riigi valitsemisega seotud sõnumid	25
3.3. Välissõnumite väljenduslaad	28
4. JÄRELDUSED JA DISKUSSIOON	32
4.1. Uuringu tulemuste järeldused	32
4.2. Meetodi kitsaskohad ja soovitused edasiseks uurimistööks	34
KOKKUVÕTE	37
SUMMARY	39
KASUTATUD KIRJANDUS JA PERIOODIKA.....	41
Kirjandus	41
Perioodika.....	44
LISAD	45
Lisa 1. Tsitaatide tõlked ja mugandused	45

SISSEJUHATUS

Eesti ajalugu on vorminud mitmed valitsejad, kelle võimu alla siinne territoorium on kuulunud. Oma mõju on sellel olnud ka kultuurilistele arengutele, sh ajakirjanduse tekkeloole. Oluliseks on siinjuures valitsejate koosmõju: eesti ala poliitikat kujundas ametliku võimuna Vene keisririik, aga riigiasjade korraldamist mõjutas ka piirkonna baltisaksa ülemkiht, mis säilitas Põhjasõja järel 1710. aasta kapitulatsioonidega kõik senised privileegid.

Ajakirjanduse ajaloo uurimisel ei ole kahe võõrvalitseja mõju alati arvesse võetud. Seetõttu võib perioodika sünniloos eristada pigem meie ja nende ajalugu (Vanamölder, 2012: 5). See tähendab, et mitte-eestikeelne ajakirjandus justkui ei kuuluks eesti ajakirjanduse ajaloo hulka ning seda käsitletakse tihti eraldi. Juba 1930. aastal märkis Hans Kruus, et Eesti ajalugu kirjutades peab selle keskmes seisma just eesti rahva ajalugu ning „senine võõrameelne käsitus siin tuleb ümber hinnata eestipärase orientatsioonis“, aga seejuures tuleb arvesse võtta kogu ühiskonda, milles eesti rahva minevik kujunes (Kruus, 2005: 130–131). Eesti ja baltisaksa kultuurid mõjutasid üksteist vastastikku ja mõlemasuunaliselt (Jõekalda, 2014: 186). Samuti on põimunud eesti ja baltisaksa ajalookäsitlused, mille üheks osaks on kindlasti ajakirjanduse ajalugu. Eesti-Balti ajalookirjutuse ajaloo uurimises tuntakse vajadust uute värskete tõlgenduste järele, mis oleksid kirjutatud laiemas ja võrdlevas perspektiivis (Kaljundi ja Plath, 2017: 3, 6). Nii saab pidada oluliseks Eesti ajakirjanduse ajaloo kirjutamist terviklikuna, põimides eesti ja saksa ajakirjanduse ajalugu, kuna see on just sellisena mõjutanud eesti rahvuse kujunemist.

Talurahva avalikkusele mõeldud eestikeelset perioodikat on käsitletud üsna põhjalikult. Selle uurimisse on palju panustanud Juhan Peegel (Kurvits ja Pallas, 2014: 125–126). Ajakirjanduse uurimisega alustati tema juhendamisel Tartu Ülikoolis 1960ndatel, kuid enam kui viiskümmend aastat hiljemgi võib veel tõdeda, et endiselt on varasemas ajakirjandusajaloos (sh eestikeelses ajakirjanduses) palju uurimata tahke. Ükski senine uurimus ei hõlma kogu eesti ajakirjanduse 250 aastat. Samuti puudub ülevaate-teos baltisaksa ajakirjandusest kogu oma terviklikkuses. Senised

käsitlused on omaette seisvad ja lõikumiskohti on nende samaaegsete nähtuste vahel välja toodud harva.¹

Lõputöö autor peab oluliseks seda lünka täita, uurides eesti- ja saksakeelset ajakirjandust 19. sajandi keskpaiga näitel, mil saksakeelse ajakirjanduse kõrvale oli juba tekkinud arvestatav eestikeelne ajakirjandus, mida võrrelda välisuudiste kajastamise näitel nendes kahes keeles. Töö autori eesmärgiks on kaardistada Euroopa suurriikide kohta edastatud info ja kajastamise laad eesti ajakirjanduses 1860ndatel, enne uue tsensuurimääruse kehtestamist 1865. Eesmärgi saavutamiseks on püstitatud kaks uurimisküsimust:

1. Milliseid teemasid kajastasid välisuudiste rubriigid eestikeelses ja saksakeelses ajakirjanduses ning kuivõrd erinesid kajastused erikeelsetes väljaannetes?
2. Kuidas välisteemasid kajastati ja info lugejatele edastati?

Välisuudiste rubriikide analüüsimisel on kasutatud temaatilist analüüsi, mis sobib väheuuritud valdkondade uurimiseks. Nii saadakse aimdus, mida ja kuidas räägitakse ning millised on olnud andmetelooja tõlgendused (Kalmus, Masso ja Linno, 2015). Lõputöö on laiendus samateemalisest seminaritööst (Tilk, 2019). Lõputöös on valimit suurendatud nii ajalehenumbrite kui ka väljaannete lisamisega. See võimaldas veelgi täpsustada ja põhjalikumalt käsitleda 19. sajandi teise poole ajakirjanduses kajastatud välisteemade ringi ja seda, millises sõnastuses välissõnumid lugejani jõudsid.

Lõputöö jaguneb neljaks peatükiks. Esimeses peatükis antakse ülevaade töö teoreetilistest ja kontekstuaalsetest lähtekohtadest. Teises peatükis tutvustatakse kasutatud uurimismeetodit ja valimi moodustamise põhimõtteid. Kolmandas peatükis on toodud uurimistulemused. Neljas peatükk sisaldab uurimistulemuste analüüsi ja annab ülevaate tehtud järeldustest. Tulemuste näitlikustamiseks on töösse lisatud mitmeid originaaltsitaate. Nende mõistmise hõlbustamiseks on saksakeelsete tsitaatide tõlked ja 19. sajandi eesti kirjakeele kaasaegsed mugandused leitavad lisast.

¹ Nimekaimateks näideteks on Jakobsoni kaastöö Neue Dörptsche Zeitungile 1870ndatel ja nn suur sulesõda, millesse sekkusid ka mitmed baltisaksa ajalehed. Ea Jansen (1994: 293) peab seda oluliseks tähiseks, kuna näitab, et baltisaksa ajakirjandus pidas eesti rahvuslikku ajakirjandust diskussiooni astumiseks vääriliseks.

1. TEOREETILINE JA KONTEKSTUAALNE RAAMISTIK

Esimene peatükk on jagatud neljaks osaks. Tänapäevase uurimise seisuga täpsustamiseks antakse eraldi alapeatükkides ülevaade eesti ja baltisaksa ajakirjanduse historiograafiast. Tausta mõistmiseks tutvustatakse eesti ja baltisaksa ajakirjanduse seisuga 19. sajandi teisel poolel. Lõputöö mahust tulenevalt on piiratud senise praktikaga käsitleda Eesti territooriumil ilmunud erikeelseid ajakirjandusi iseseisvatena, loomata sünteesi kogu eesti ala ajakirjandusest.

1.1. Varasema eesti ajakirjanduse historiograafia

Esimene eestikeelne ajakirjanduslooline teatmeteos ilmus juba 20. sajandi alguses, kui 1909 avaldati Postimehe 50 aasta juubeliks kaheosaline koguteos, mis sisaldas ülevaadet ajalehe toimetamisest-sisust ja 322 kaastöötaja biograafiat (Kurvits ja Pallas, 2014: v). Ülevaate esimese vabariigi eelsest ajakirjanduse arengust annab Richard Antik artiklis „Ajakirjanduse tähendusest Eesti arengus“.² Kesksel kohal on ajakirjandusväljaannete ja nende sisu mõju analüüsimine: „mida ajakirjandus rahva elu arendajana on korda saatnud“ (Antik, 1935: 250). Ajakirjanduse mõju käsitus on väga positiivne: ajakirjandus ei olnud mitte ainult rahvakasvatustlik, organiseeriv ja võitlusvaimu ärgitav, vaid lausa „rahvuslike ja sotsiaalsete elusihide selgitaja ja arendaja“ (samas: 263).

Kriitilisemalt on eesti ajakirjandusele suhtunud Voldemar Miller. Artiklis „Eestikeelne ajakirjandus baltisakslaste teenistuses“ (Miller, 1972; artikkel on algselt ilmunud 1940 ajakirjas Eesti Kirjandus nr 6–7) kokku võetud uurimistöö tulemused annavad mõista, et mitmed eestikeelsed väljaanded, sh Jannseni Eesti Postimees said rüütelkondadelt rahalist toetust, mistõttu oli ilmne pehme suhtumine Balti erikorda ja baltisakslaste tegevusse üldiselt. Samuti ilmus mitmeid uusi rüütelkonna-meelseid väljaandeid, nõ vastupropaganda eesti rahvuslikule ajakirjandusele.³ Nii Ibius (1971: 72–73) kui ka Miller (1972: 41) tõdevad, et baltisakslastel ei

² Vt ka tema koostatud ülevaadet eesti ajakirjandusest lk 82–95: Antik, R. (1936). *Eesti raamat 1535-1935. Arengulooline ülevaade, arvulised kokkuvõtted, reproduktsioonid*. Tartu: K. Mattiesen.

³ Vt lisaks baltisakslaste püüdlustest saavutada mõju eestlaste üle läbi ajakirjanduse Ibius, O. (1969). Eestikeelne saksa ajakirjandus XIX sajandi teisel poolel. J. Peegel (toim), *Eesti ajakirjanduse ajaloo II* (lk 39–69). Tartu: Tartu Riiklik

õnnestunud läbi eesti keeles trükitud väljaannete oma eesmärgi saavutada, kuna rahvas oli piisavalt taiplik saksa lehti ära tundma. Kindlasti tuleb taolisel eestlaste-sakslaste vastandamisel arvesse võtta ajastut, mil need järeldused kirjutati.

Talurahvale mõeldud eestikeelse perioodika uurimisse on palju panustanud Juhan Peegel,⁴ kelle eestvedamisel hakati toonases Tartu Riiklikus Ülikoolis 1954. aastast õpetama ajakirjanikke, eraldi erialana alles 1976 (Kurvits ja Pallas, 2014: 125). Esimesed akadeemilised käsitlused Eesti ajakirjanduse ajaloost on koostatud üliõpilaste poolt kursuse- ja diplomitöödena (Kurvits, 2010: 19). Täiendust nendele andsid Peegli algatatud ja toimetatud rotaprindisarjad Eesti ajakirjanduse ajaloost (10 kogumikku 1964–1996) ja Fakt. Sõna. Pilt (13 kogumikku 1964–2001)⁵ (samas). Nendes on vaatluse all konkreetseid väljaanded (lühülevaade väljaandest X, väljaanne/väljaanded X aastatel Y) või väljaanded mõnest aspektist, nt mingi teemaga seotud kirjutised, ajalehetekstide sisuanalüüs (ajaloolis-biograafiline horisont, geograafiline horisont, uudiste allikad ja temaatika, lehesõnumite stiil). Artiklid loovad väga mitmekülgse ülevaate ajakirjanduse ajaloost.

Süsteemaatilise ülevaate eesti ajakirjandusest annab kahes köites ilmunud eestikeelse ajakirjanduse bibliograafia 1766–1940.⁶ Teoses on kirjeldatud 1794 eestikeelset ajalehte ja ajakirja, mis on trükitud/paljundatud Eestis või väljaspool; nimestik ei sisalda jätkväljaandeid (Annus ja Loogväli, 2002a: 7). Väljaanded on kahe köite peale esitatud tähestikulises järjekorras ning lisatud on mitu registrit: kronoloogiline, ilmumiskoha-, organisatsioonide ja asutuste, nime-, trükikoja ja teemaregistrid. Kirjetesse on märgitud pealkirja järel täiend-, vastutus-, ilmumis- ja leidumusandmed. Lisatud on veel aastakäikude ja numbrite andmed, sh ilmumiskuupäevad/kuud, aastakäigu lehekülgede arv, tiraaž ja tellijate arv, viited perioodilistele lisadele ja eriväljaannetele, mis on kirjeldatud iseseisvate väljaannetena. Kindlasti on suureks väärtuseks kirje lõppu lisatud ülevaade väljaannete kohta ilmunud uurimustest ja artiklist. Esimese köite juhatab sisse Krista Aru koostatud üldistav käsitlus eesti ajakirjanduse kujunemisest. Algab see nn hälliperioodiga (alates 1766, kui ilmus esimene eestikeelne perioodiline väljaanne Lühike õppetud) ning lõppeb 1940. a juunipöörde ja Eesti okupeerimisega.

Ülikool. Ibius, O. (1971). Eestikeelne saksa ajakirjandus XX sajandi esimesel kümnendil. J. Peegel (toim), *Fakt. Sõna. Pilt VI* (lk 40–73). Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.

⁴ Loetelu Juhan Peegli koostatud eesti ajakirjanduse ajaloo käsitlustest leiab Eesti ajakirjanduse biograafilisest lühileksikonist (Kurvits ja Pallas, 2014) lk 126.

⁵ Kättesaadavad DSpace'is <https://dspace.ut.ee/handle/10062/51274>

⁶ Vt Annus, E. ja Loogväli, T. (toim). (2002a). *Eestikeelne ajakirjandus 1766–1940. I, A–N*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus. Annus, E. ja Loogväli, T. (toim). (2002b). *Eestikeelne ajakirjandus 1766–1940. II, O–Ü*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Sisulisemalt on eesti ajakirjanduse arengut 17. kuni 20. sajandini käsitletud Epp Laugu toimetatud raamatus „Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini)”.⁷ Teos on märgiline, kuna eesti ajakirjanduse käsitlemisel on vaatluse alla võetud nii esimesed ajakirjanduskatsetused kui ka järjepidev ajakirjandus ning nende kõrval venekeelne ajakirjandus ja baltisaksa ajakirjandus.⁸ St ühtede kaante vahel on arutusele võetud erinevad Eestis ilmunud perioodikad. Siiski on käsitlused omaette seisvad, neid ei vaadelda samaaegsete nähtustena (erandina on Ea Jansen üritanud võimaluse korral seostatult käsitleda eesti- ja saksakeelseid väljaandeid, nt viide poleemilisele võitlusele eesti ja baltisaksa ajalehtede vahel, mille põhjastas Sakala sisu (Jansen, 1994: 296–297)).

Ajaloolise ülevaate Eesti ajakirjanduses tegutsenud inimestest annab Eesti ajakirjanduse biograafiline leksikon „Brendekenist Peeglini“ (Kurvits ja Pallas, 2014). Leksikoni käsitlus Eesti ajakirjandusest on laiahaardeline ja mitmekülgne: lisaks Eesti territooriumil ilmunud eestikeelsele ajakirjandusele, kajastatakse siinset saksa-, vene-, rootsi- ja jidišikeelset ajakirjandust ning tsaaririigi haldusjaotusest tulenevalt (Lõuna-Eesti kuulus Liivimaa kubermangu, mille keskuseks oli Riia) Riias ilmunud saksakeelsete väljaannetega seotud inimesi ja eestikeelset väliseesti ajakirjandust (eelkõige Venemaal Peterburis ja Ameerika Ühendriikides) (samas: viii). Leksikoni koostajad tõdevad, et teoses on baltisaksa ajakirjandusega seotud isikuid vähem kajastatud, kuna baltisaksa ajakirjandus on väheuuritud. Seda sõltumata faktist, et saksakeelset ajakirjandust on ilmunud arvukamalt kui teisi võõrkeelseid väljaandeid ja selle tähtsus ühiskonnas oli suurem (samas: ix).

Eesti ajakirjanduse ajaloo uurimisseis pole praeguseks hetkeks palju edenenud. 1967. aastal võttis Juhan Peegel kokku, mis oli tolleks momendiks eesti ajakirjanduse uurimises ära tehtud: mõned monograafilised käsitlused, lühiuurimused mõningate üksikväljaannete kohta, arhiivimaterjalide publitseerimine, üksikprobleemide ajaloolised käsitlused (eriti üliõpilaste diplomitöodes)⁹ (Peegel, 1967: 1–2). Põhjaliku ja süstemaatilise eesti ajakirjanduse ajaloo jaoks tuleks edasi tegeleda kõigis nendes suundades ning ajakirjandust käsitleda ajakirjanduslikust seisukohast, mitte

⁷ Peegel, J., Aru, K., Isakov, S., Jansen, E ja Lauk, E. (1994). *Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini)*. Tartu: Tartu Ülikool.

⁸ Baltisaksa ajakirjandust on põgusalt käsitletud ka Leho Lumiste postuumselt ilmunud raamatus „Eesti ajakirjanduse ajalugu“. Neljal leheküljel nimetatakse kronoloogiliselt olulisemad baltisaksa väljaanded Baltikumis, andes põhjalikuma ülevaate Rosenpläneri toimetatud ajakirjast Beiträge zur genauern Kenntnis der ehstnischen Sprache (Lumiste, 1977: 8–11).

⁹ Nt juhendas Juhan Peegel mitmeid diplomitöid, kus oli vaatluse all väljaannete geograafiline horisont, s.o. pilt maailmast, mida ajaleht esitab. Nt Malkov, E. (1968). „Tallorahwa postimehe“ geograafiline horisont. Diplomitöö. Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder; Maaring, K. (1968). O. W. Masingu „Marahwa Näddala-Lehe“ geograafiline horisont 1821–1822. Diplomitöö. Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder; Pohla, T. (1969). Ajalehe „Missioni-Leht“ geograafiline horisont 1858–1862. Diplomitöö. Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder.

ajaloo, kirjandusloo ja -teooria või poliitiliselt seisukohalt (samas: 3–4). Pea 50 aastat hiljem kirjutab Tõnu Tannberg (2014: 877), et endiselt on varasemas ajakirjandusajaloos (sh eestikeelses ajakirjanduses) palju uurimata tahke. 2019. aastalgi tuntuks puudust teosest, mis käsitleks terviklikuna eesti ajakirjanduse ajalugu, kuhu kindlasti kuulub ka baltisaksa ajakirjandus (Kurvits ja Hennoste, 2019: 9). Laiemale publikule on siiski tutvustatud lugusid eesti ajakirjanduse algatajatest, ajakirjandusinimestest ja ajakirjanduslikest nähtustest (Kurvits ja Hennoste, 2019). Samuti on ilmunud eesti ajakirjanduse miniajalugu, kus 20. sajandi kõrvale on ära mahtunud nii ajakirjanduse eellugu kui ka pideva ajakirjanduse alguskümnendid 19. sajandi teisel poolel (Hennoste ja Kurvits, 2019).

1.2. Baltisaksa ajakirjanduse historiograafia

Praeguseks puudub ülevaate-teos baltisaksa ajakirjandusest kogu oma tervikus. Küll aga saab korraliku pildi Eestis ilmunud saksakeelsest ajakirjandusest Endel Annuse toimetatud raamatust „Eestis ilmunud saksa-, vene- ja muukeelne perioodika 1675–1940“. Teoses on kirjeldatud 384 saksakeelset väljaannet (Annus, 1993: 7). Saksakeelseid ajalehti ja ajakirju on peale eestikeelsete Eestis ilmunud kõige arvukamalt (samas: 10). Kirjetesse on märgitud pealkirja kõrval vastutus-, ilmumis- ja leidumusandmed. Lisatud on veel aastakäikude, köidete ja numbrite andmed, sh ilmumiskuupäevad, aastakäigu lehekülgede arv, lisad on kirjeldatud eraldi. Väljaanded on kirjeldatud nende ilmumiskeeles. Lisatud on mitu registrit: ajakirjade süstemaatiline register, kronoloogia-, koha-, organisatsioonide ja asutuste, nime- ja trükikojaregistrid.

Ülevaatlikke artikleid baltisaksa pressist on ilmunud nii saksa kui ka eesti uurijatelt. Artiklis „Dreihundert Jahre deutschbaltische Presse“ nimetab Roland Seeberg-Elverfeldt mitmeid 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses ilmunud teoseid, mis on panustanud Eesti ja Läti pressiajaloo tutvustamisse (Seeberg-Elverfeldt, 1977: 653–654). Ühtlasi annab ta artiklis ülevaate peamistest Eestis ja Lätis ilmunud saksakeelsetest väljaannetest alates 17. sajandi lõpust kuni 20. sajandini. Saksa ajaloo uurimise traditsioonis käsitletaksegi saksakeelset ajakirjandust tänapäevaste Läti ja Eesti alade mõistes koos. Seeberg-Elverfeldt rõhutab, et kõik need väljaanded kuuluvad saksakeelse pressiajaloo hulka, olles nii tõenduseks saksa ajakirjandusest välismaal kui ka osaks baltisakslaste kultuuripärandist (samas: 670).

Baltisaksa ajakirjanduse arenguid on eesti uurijatest käsitlenud Tiit Matsulevitš (1987) ja Ea Jansen (1994). Matsulevitš kirjeldab oma artiklis üldistavalt ajalehtedes kajastatud teemasid, aga olulisemalt ajakirjanduse mõju tollasele ühiskonnale ja kuidas muutused ühiskonnas mõjutasid ka

ajakirjandust. Artikli kokkuvõttes sõnastab ta mõtte, et tundmata baltisaksa ajakirjandust jääb ebaterviklikuks ka eesti ajakirjandus ning koguni „kogu eestluse poliitilise arenguloo mõistmine“ (Matsulevitš, 1987: 106). Sarnase ülevaate on koostanud Ea Jansen (1994), kes oma käsitluses on selgitanud ajakirjanduse arengutingimusi ja baltisaksa ajakirjanduse toimimist tollastes poliitilistes oludes. Jansen on üldisemalt uurinud ka baltisakslaste ajalugu ja ajakirjanduse rolli selles.¹⁰

Eesti uurijatelt on ilmunud ka konkreetsete väljaannete käsitlusi. Varauusaegset saksakeelset ajakirjandust on Reval(i)sche Post-Zeitungi põhjal käsitlenud Kaarel Vanamölder oma doktoritöös (Vanamölder, 2012). Tartu vanimast ajalehest Dörptsche Zeitungist 18. sajandi lõpul annab ülevaate Indrek Jürjo käsitlus (Jürjo, 1989). Artikli lõpus püstitab ta küsimuse, kuidas võis suhestuda eesti lugeja selle saksakeelse väljaandega (Jürjo: 1989: 350). Uurides välissõnumites kajastatud teemasid ja nende kirjutamislaadi, on lõputööski võimalik teha mõningaid järeldusi lugeja-ajalehe suhte kohta. Dörptsche Zeitungis ajalehekeelt on uurinud Anne Arold.¹¹ 1860. aastal ilmuma hakanud Revalsche Zeitungis arengusuundadest teeb ülevaate Karl Laigna.¹²

1.3. Eesti ajakirjanduse arengulugu rahvusliku liikumise alguseni

Esimeseks tõeliseks massikommunikatsiooni kanaliks tänapäevases tähenduses oli Eestis kalendriperioodika.¹³ Vanim säilinud kalender on pärit 1731. aastast, kuid esimene eestikeelne kalender võis ilmuda juba 1720. aastal (Peegel, 1994: 21). Kalendrite tiraažid olid suured ja nende levik laialdane ning oma sisuga täitsid nad kohati ajalehe funktsiooni, rahuldades talurahva esmast infovajadust (tähtpäevad, pühad, laadapäevad, erinevad mõõtühikud). Kalendrisabad sisaldasid lisaks erinevat peamiselt vaimulikku lugemisvara, õpetusi-nõuandeid. (samas: 23) 18. sajandi keskelt leidis kalendrisabast ka üldharivaid kirjutisi ja sündmusinformatsiooni, mis lähendasid kalendriperioodikat ajalehele (samas: 24).¹⁴

¹⁰ Jansen, E. (2004). *Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse*. Tartu: Ilmamaa. Jansen, E. (2005). „Baltlus“, baltisakslased, eestlased. *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri*, 2, 35–44. Jansen, E. (2005). „Baltlus“, baltisakslased, eestlased II. *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri*, 3, 31–42. Jansen, E. (2007). *Eestlane muutuv asjas: seisusühiskonnast kodanikuühiskonda*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.

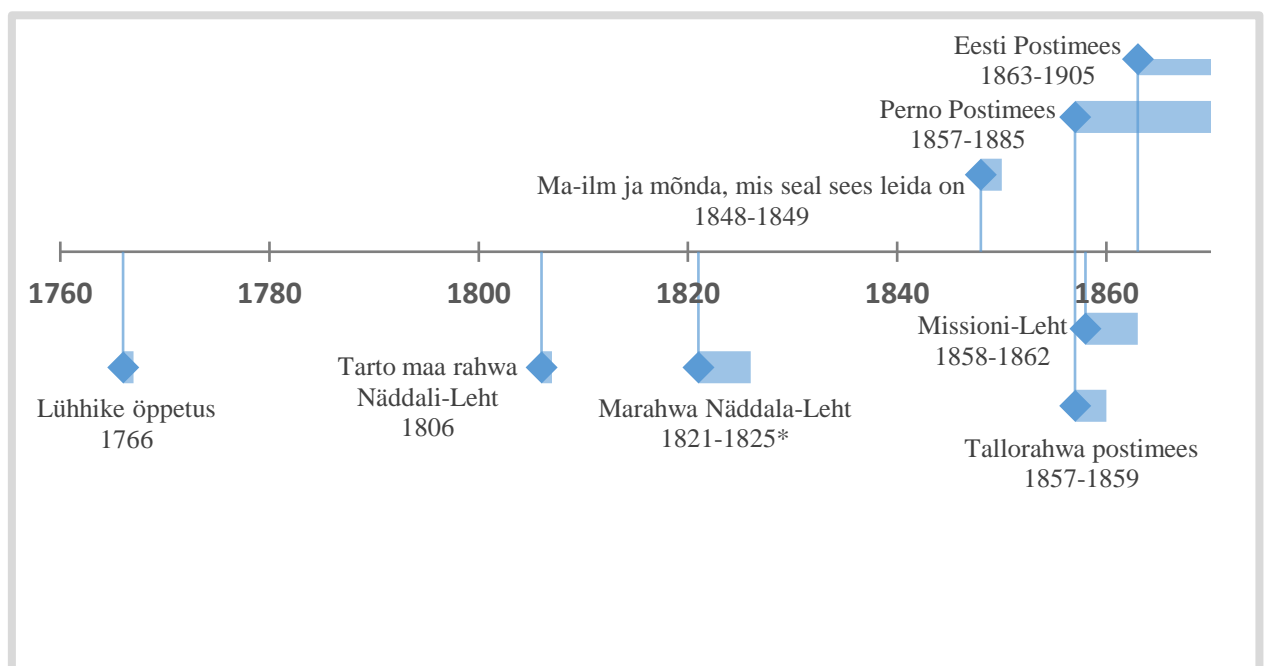
¹¹ Arold, A. (2005). Einige Beobachtungen zur deutschen Zeitungssprache in Livland im 18. und 19. Jahrhundert am Beispiel der *Dörptschen Zeitung*. J. Riecke ja B. Schuster (toim), *Deutschsprachige Zeitungen in Mittel- und Osteuropa. Sprachliche Gestalt, historische Einbettung und kulturelle Traditionen* (lk 49–62). Berlin: Weidler.

¹² Laigna, K. (1974). „Revalsche Zeitung“ esimeste aastakäikude suunast. *Keel ja Kirjandus*, 17(3), 156–161.

¹³ Kalendrikirjanduse arengu kohta vt Annus, E. (2002). *Eesti kalendrikirjandus 1720-1900*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus. Raamatus on detailsemalt kirjeldatud arengud kuni 1860. aastani. Perioodist 1861–1900 on kirjeldatud vaid tähtsamad sarjad, kuna eestikeelse ajakirjanduse kõrval kalendriperioodika osatähtsus vähenes.

¹⁴ Kalendrite ja nende kronoloogiliste ajatabelite mõjust eestlaste ajalooteadvusele vt Viires, A. (2001). Eestlaste ajalooteadvus 18.–19. sajandil. *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri*, 3, 20–36.

18. sajandil – 19. sajandi alguses tegid talupojast lugejale ajalehti baltisakslastest estofiilid. Eesti ajakirjanduse algusdaatumiks loetakse 1766, kui ilmus Lühhiike õppetuse,¹⁵ mida andis Põltsamaal välja arst P. E. Wilde, ajakirja tõlkis eesti keelde pastor A. W. Hupel (Peegel, 1994: 48) (vaata Joonis 1).¹⁶ Iganädalaselt ilmus Tartus 1806. a kevadest 39 numbrit Tartu maa rahwa Näddali-Lehte,¹⁷ milles avaldatu oli paljuski üle võetud Dörptsche Zeitungist ja muustki baltisaksa perioodikast (Peegel, 1994: 58–59). Sõnumeid Vene keisririigist ja kohalikest kubermangudest oli vähe (samas: 59). Saksakeelsete ajalehtede tõlgete esitamisega pärisorisele talupojale tõstsid sakslastest rahvaalgustajad talupoja justkui samale pulgale saksa lugejaga (samas: 60). O. W. Masingu toimetatud ja väljaantud Marahwa Näddala-Leht ilmus kokku neli aastakäiku, rajades nii eesti ajakirjanduse traditsiooni (samas: 64–75).

Joonis 1. Eestikeelsed perioodilised väljaanded kuni ärkamisaja alguseni (Annus ja Loogväli, 2002b: 825)

Eesti ajakirjanduse varasemat ajalugu on negatiivselt mõjutanud 1826. ja 1848. aasta tsensuurikorraldused. Uute ajalehtede asutamine oli ülimalt keeruline, kuna Nikolai I (1825–1855) ei väljastanud asutamislube, pidades igasugust trükisõna üldiselt kahjulikuks (Aru, 2002: 22; Peegel, 1994: 38). Pärast tema surma Aleksander II valitsemisajal (1855–1881) oli suhtumine

¹⁵ Vt täpsemalt Peegel, J. (1994). „Lühhiike õppetuse“. J. Peegel, E. Lauk (toim), *Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed* (lk 48–57). Tartu: Tartu Ülikool.

¹⁶ Joonisel on toodud vaid valik tuntumaid eestikeelseid trükiväljaandeid. Joonisele ei ole kantud lehtede lisalehti, teadetelehti ega mitmeid jätkväljaandeid. Täpset loetelu eestikeelsetest väljaannetest vt Annus ja Loogväli, 2008b: 825 ning väljaannete kirjeldusi Peegel, 1994: 47–90. Joonisel * tähistatud Marahwa Näddala-Leht 1824. aastal ei ilmunud.

¹⁷ Vt põhjalikumalt Tannberg, T. (koost). (1998). „Tarto maa rahwa Nädalileht“. *Uurimusi ja allikmaterjale*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.

liberaalsem, mis Aleksander III (1881–1894) ajal asendus venestamispoliitikaga (Aru, 2002: 23; Peegel, 1994: 38). Keeruline tsensuurisüsteem, kus lisaks üldtsensuurile olid vaimulik, teatri-, sise- ja välistsensuur, ning vaenulikkus kirjasõna vastu takistasid eestikeelse ajakirjanduse loomulikku arengut (Peegel, 1994: 38). 1828–1862 korraldas Venemaal tsensuuri Tsensuuri Peavalitsus, mille käsul loodi 1850 Tartusse nn üksiktsensori ametikoht (Aru, 2002: 23). Tsensuurimäärustele ja -seadusele lisaks ilmus pidevalt tsensoritele mõeldud alusdokumente täpsustavaid ringkirju (Paatsi ja Metste, 2016: 9). Nagu autorid tõdevad (samas), lõi see olukorra, kus tsensuur ja tsensorid mõjutasid oluliselt nii baltisaksa ja eesti kirjanduse kui ka ajakirjanduse arengut, aga ka lugejate maailmapildi loomist.

1857. aastal ilmus J. V. Jannseni toimetamisel Perno Postimees, millest loetakse järjepideva eestikeelse ajakirjanduse algust. Perno Postimees saavutas fenomenaalse populaarsuse, mida teistel valgustuslik-õpetlikel ajalehtedel saavutada ei õnnestunud. Perno Postimees ilmus kaks korda nädalas kvartkaustas kaheksaleheküljelisena, tekst oli küljendatud kahele veerule (Peegel, 1966: 4). Lehe sisu oli kubermanguvalitsuse poolt kindlaks määratud ning see sarnanes väliselt ajakirjanduse esimestele katsetustele: 1) kodumaised teated; 2) välismaised teated; 3) kiriku- ja kooliteated; 4) kirjeldused misjonitööst; 5) kirjutised põllutööst ja majapidamisest; 6) tervishoiuülduanded; 7) jutud ja jutukesed; 8) kuulutused (Helm, 1936: 28). Jannseni kirjastiil ja kirjutised, mis aja pikku olid aina enam juhtkirja-laadsed, kuigi need olid keelatud, tõid ajalehele hulganisti lugejaid (samas: 30–31).

Ajakirjandus oli peamiseks rahvaga suhtlemise vahendiks ning Perno Postimehe puhul on oluliseks üleminek kahepoolsele ajakirjandusele, st tehti kaastööd. Väljaande kõikide ilmunud numbrite 1857–1889 kodu- ja välisuudiste rubriikides leidis kokku 9551 allikaviitega sõnumit: viidatud on väljaande nimetus, kirjasaatja nimi, kirjasaatja geograafiline päritolu/asukoht, sõnumi teema (Seppius ja Lauk, 1987: 11). Ilmunud kaastööde arv on pöördvõrdelises seoses teistest ajalehtedest võetud materjaliga: mida rohkem saabus toimetusse kirju, seda vähem oli muud materjali. Jannsen märgib alliklehed ära harvemini kui hilisem toimetaja Lorenzsonn (toim 1864–1879) ning kui Jannsen viitab kirjasaatjatele rohkem kui ajalehtedele, toetub Lorenzsonn info hankimisel sagedamini just teistele väljaannetele (samas: 12–14).

Välisuudiste allikana on viidatud 73 erinevale väljaandele (viited kirjasaatjatele puuduvad) ja telegraafiaagentuuridele, peamiselt inglisis-, prantsus- ja saksakeelsetele. Tõenäoliselt oli edastatud info siiski pärit mõnest kättesaadavamast ajalehest, mis neid välisallikaid vahendas. Välisuudiste puhul on viiteid ka eestikeelsetele ajalehtedele, kui need ilmuma hakkasid. (Seppius ja Lauk, 1987: 32)

1865. aasta trükiseadus jaotas ajakirjanduse eeltsensuuriga ja eeltsensuurita ilmuks, pealinna- ja provintsiajakirjanduseks, perioodiliseks ja mitteperioodiliseks ning kogu trükiasjandus allutati siseministeeriumi juurde loodud Trükiasjade Peavalitsusele (Aru, 2002: 24). 1869 hakkas eestikeelseid väljaandeid tsenseerima Riia tsensuurikomitee, kus aastatel 1869–1879 töötas tsensorina Mihkel Suigussaar, kelle toetav meelsus tuli kasuks eestikeelse ajakirjanduse ilmumisele (samas: 24–25).

1.4. Baltisaksa ajakirjandus 1865. aasta tsensuurimääruseni

Saksakeelsel baltisaksa ajakirjandusel on Eesti territooriumil palju pikem ajalugu, kui eestikeelsel. Saksakeelse ajakirjanduse algus Baltimail ulatub 17. sajandisse.¹⁸ Rootsiaegses baltisaksa ajakirjanduses ilmusid põhiliselt poliitilise iseloomuga ja peamiselt välismaa elu kajastavad teated (Vanamölder, 2013: 115). Välispoliitika kõrval kirjutati erakordsetest juhtumistest (Jansen: 1994: 269–270). Sisepoliitiliste sündmuste kajastamine avalikes lehtedes oli enamikes Euroopa maades levinud arusaamade järgi välistatud, erandiks oli Inglismaa (Matsulevitš, 1987: 91, 94). Ajakirjanduse pani mõneks ajaks seisma siinse territooriumi üleminek Rootsi võimu alt Vene keisririigi alluvusse 1710. Siiski kujundasid Eesti ajakirjandust baltisaksa ajalehed, mitte vene omad; Vene impeerium andis ajakirjandusele vaid institutsionaalse raamistiku (Ellefson, 2011: 28).

Saksakeelne ajakirjandus hakkas taas ilmuma 1760ndatel, mil seda mõjutasid aina enam valgustusideoloogia ja uuenemistendentsid (Jansen, 1994: 270). Eestimaal jätkus ajalehtede ilmumine 1772 nädalalehega Reval(i)sche Wöchentliche Nachrichten, kus trükiti erinevaid teateid, kuulutusi ja kaubareklaami (samas: 271). Põhjasõjajärgse perioodi oluliseks sündmuseks oli poliitilise ajalehe Dörptsche Politische Gelehrte Zeitung ilmuma hakkamine Tartus 1789¹⁹ (1790. aastast ilmus leht Dörptsche Zeitung nime all), mis andis operatiivset informatsiooni ning panustas aja jooksul avaliku arvamuse kujundamisse (Matsulevitš, 1987: 97). On märkimisväärne, et leht ilmus peaaegu ilma katkestusteta pea üheksakümmend aastat 1789–1876, ületades nii kõigi teiste kaasaegsete saksakeelsete lehtede avaldamispikkuse Eesti- ja Liivimaal (Arold, 2005: 50).

Indrek Jürjogi (1989: 348) ütleb, et avaliku arvamuse arengutase oli pigem madal, mistõttu kajastati kohalikke uudiseid muu maailmaga võrreldes vähem. Arvustused ja poliitilised artiklid

¹⁸ Varauusaegset saksakeelset ajakirjandust on Reval(i)sche Post-Zeitungi (ilmus 1689–1710) põhjal käsitlenud Kaarel Vanamölder oma doktoritöös (2012).

¹⁹ Vt täpsemalt Feuereisen, A. (1904). *Der Buchdrucker M. G. Grenzius und die Begründung der „Dörptschen Zeitung“*. Jurjew (Dorpat): Mattiesen.

ilmusid ajakirjades, ajalehtede puhul võib rääkida kiires korras kokkupandud infobülletäänidest, mille teave on killustatud ning puuduvad sissejuhatavad märkused, hinnangud; iseloomulikuks on info mehaaniline ülekandmine teistest väljaannetest (Jürjo, 1989: 345–346, 348). Dörptsche Zeitungist leiab viiteid kümnetele ajalehtedele, kust artikleid ümber trükiti, kuna tsensor kohustas iga artikli juurde märkima selle päritolu (samas: 350). Sageli on tegemist kaudviidetega (samas: 347), nagu eestikeelsetegi ajalehtede puhul tõenäoline oli. Kuigi ajaleht oli oma aja kohta tähelepanuväärne, oli selle tiraaž väike ja lugejaidki tõenäoliselt vähe (Jansen, 1994: 272).

19. sajandi algusele oli iseloomulik, et ajalehti andsid välja valgustusmeelsed ühiskonnategelased (Garlieb Helwig Merkel, Karl Gottlob Sonntag, Friedrich Eberhard Rambach), kelle perioodika ei olnud veel päevakajaline, kuid jagas informatsiooni erinevatest eluvaldkondadest ja teiste ajalehtede vahendusel sõnumeid maailmast (Jansen, 1994: 277–280). 1830.–1850. aastatel püsis perioodiliste väljaannete arv enam-vähem samana, olles keskmiselt 20 väljaannet aastas (samas: 276).

1850. aastate lõpul võib täheldada baltisaksa ajakirjanduse uuenemist, mida soodustasid uue põlvkonna liberaalselt meelestatud haritlaste pealekasv ning poliitiliste olude rahunemine ja muutumine Venemaal (Jansen, 1994: 287–288). Nii hakkas 1860. aastal ilmuma Revalsche Zeitung, mis oli kõige reformimeelsemaks baltisakslaste väljaandeks kogu 19. sajandi vältel. Ajalehe eesmärgiks oli arendada avalikku diskussiooni ning lehes ilmunud sõnumid olid mõjutatud toimetaja hoiakust. (Jansen, 1994: 290) 1860. aastatel aga algasid vene natsionalistlikus ajakirjanduses rünnakud aadliprivileegide ja baltisakslaste oletatava separatismi vastu.²⁰ Baltisaksa ajakirjanduse olukorda raskendas ka 1865. a tsensuurimäärus. (samas: 288)

²⁰ Baltisakslaste ja venestamise kohta vt nt Kiverik, I. (2010). Baltisakslased ja Vene riigivõim 19. sajandi teisel poolel: vene keele kasutuselevõtt Balti kubermangude ametiasutustes ja koolides. K. Kaju (toim), *Vene impeerium ja Baltikum: venestus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses. II* (lk 11–68). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.

2. METOODILISED JA EMPIIRILISED LÄHTEKOHAD

Teine peatükk on jagatud kolmeks osaks. Esimeses alapeatükis on esitatud uurimisküsimused. Teises osas antakse ülevaade lõputöös andmete analüüsimiseks kasutatud meetodist ja analüüsi käigust. Viimases osas kirjeldatakse analüüsi aluseks olevaid andmeid ja selgitatakse valimi moodustamise põhimõtteid.

2.1. Uurimisküsimused

Uurimistöö teoreetilises ja kontekstuaalses osas kõrvutati eesti- ja saksakeelset ajakirjandust, et luua terviklikum käsitus eesti ajakirjanduse ajaloost 1860ndatel aastatel välisuudiste näitel. Lähtudes eesmärgist kaardistada Euroopa riikide kohta edastatud infot ja selle kajastamise laadi stiili eesti- ja saksakeelsetes ajalehtedes, otsitakse lõputöös vastuseid järgmistele uurimisküsimustele:

1. Milliseid teemasid kajastasid välisuudiste rubriigid eestikeelses ja saksakeelses ajakirjanduses ning kuivõrd erinesid kajastused erikeelsetes väljaannetes?
2. Kuidas välisteemasid kajastati ja info lugejatele edastati?

Uurimisküsimustele vastamiseks on valimina kasutatud 1861. aasta esimeses kvartalis (jaanuar–märts) ilmunud Perno Postimehe ja Dörptsche Zeitung ning 1864. aasta esimeses kvartalis (jaanuar–märts) ilmunud Perno Postimehe ja Pernauches Wochenblatti numbreid, mille välisuudiste rubriike on uurimisküsimustest lähtudes analüüsitud.

2.2. Lõputöö uurimismeetod

Lõputöös on andmete analüüsimiseks valitud kvalitatiivse sisuanalüüsi meetod, täpsemalt temaatiline analüüs. Kvalitatiivse uurimistöö funktsiooniks on tuua esile tegelikkuse varjatud tahke ja anda neile tähendus (Õunapuu, 2014: 62). Kvalitatiivse sisuanalüüsi puhul keskendutakse teksti sisule või kontekstilisele tähendusele, st sõnu ei loendata, vaid uuritakse keelt intensiivselt, eesmärgiga mõista tähendusi (Laherand, 2008: 290). Kvalitatiivse sisuanalüüsi eeliseks ongi

võimalus analüüsida ridade vahele kirjutatud, mis võimaldab arvesse võtta autori vihjeid, kavatsusi, eesmärke ning erinevate seoste tõlgendamisevõimalusi (Kalmus jt, 2015).

Temaatilise analüüsi eesmärgiks on leida mustreid, mis on olulised/huvitavad ja mida saab kasutada uurimisteema kirjeldamiseks ja/või on seotud mõne uurimisküsimusega. Temaatilise analüüsiga ei tehta vaid kokkuvõtteid täheldatud teemadest, vaid ka tõlgendatakse andmeid. (Maguire ja Delahunt, 2017) Temaatilise analüüsi puhul keskendutakse sellele, mida ja kuidas räägitakse, pöörates tähelepanu ka andmete looja tõlgendustele ja mis on neile olnud oluline käsitletava teemaga seoses mainida. Kasutamine on põhjendatud valdkondade puhul, kus uuritava valdkonna kohta on vähe teadmisi ja/või andmeloojate maailma mõistmine on eriti oluline. (Kalmus jt, 2015)

Lõputöö eesmärgist lähtudes on välisuudiste rubriikide sisu süstemaatiliselt analüüsides kindlaks tehtud neis kajastatud teemad ning kirjutamise laadis püütud leida peidetud tähendusi. Temaatilise analüüsi olulisimaks sammuks on põhjalik andmetega tutvumine; paralleelselt tehtud esmased märkmed-ideed on abiks kodeerimisel. Kommentaarid ja tähelepanekud kirjutati eriti huvipakkuvate ja asjakohaste tekstilõikude kohta. Samuti täheldati tekstide lugemisel üles analüüsiga seonduvad ideed-mõtted. Teemade leidmise protsessis korrastatakse ja süstematiseeritakse ideed, mis andmetest tulenevad. On tavapärane, et koodid tulenevad andmetest ning need defineeritakse analüüsiprotsessi käigus. Lõputöö andmete analüüsilgi on teemade arendamine juhitud andmete sisust, mille põhjal leiti ühised nimetajad rubriikide sisu jaotamisel teemadesse. Teemade sõnastamisel lähtuti lõputöö eesmärgist ja uurimisküsimustest, et vältida teemast kõrvale kaldumist. Temaatilise analüüsi puhul tuleb kogu aeg teadvustada uurija subjektiivset mõju: koodid ei teki andmetest passiivselt, vaid need on uurija aktiivsed valikud (Taylor ja Ussher, 2001: 310), konstruktsioonid, mis on seotud tema eelteadmiste, huvide ja tõlgendustega (Braun ja Clarke, 2006: 80). Uurija valib, mis on andmetes huvitav ja esitatakse lugejale.

2.3. Lõputöö valim

Lõputöö eesmärgiks ei ole luua käsitlust, mis lubaks teha järeldusi kõigi 19. sajandi teise poole eesti- ja saksakeelsete väljaannete välisuudiste rubriigi kajastuste kohta. Kvalitatiivsete uurimismeetodite puhul ei taotletagi üldiselt valimi üldistatavust ja representatiivsust (Kalmus jt, 2015). Seepärast ei ole valimi moodustamisel lähtutud esinduslikkuse põhimõttest, vaid lõputöö valim on koostatud selektiivselt. Ühelt poolt on valimi moodustamist mõjutanud püstitatud

uurimisküsimused ning teisalt uurija oma subjektiivsete teadmiste-hinnangutega teema mõistmisel ja tõlgendamisel. Valimit mõjutas ka ajalehtede kättesaadavus, st kas väljaanded on digiteeritud.

Lõputöö valimiks on enne 1865. aasta tsensuurmääruse kehtima hakkamist Eesti territooriumil ilmunud eesti- ja saksa keelsed ajalehed: 1861. aasta esimese kvartali Perno Postimehe ja Dörptsche Zeitung ning 1864. aasta esimese kvartali Perno Postimehe ja Pernauches Wochenblatti ajalehenumbri. Dörptsche Zeitung ilmus katkematult 1789–1875, st võimalik valim hõlmas 88 aastakäiku (Annus, 1993: 89–93). Pernauches Wochenblatt ilmus 1822–1868, kokku 59 aastakäiku (samas: 184–185).²¹ Eestikeelne ajakirjandus hakkas järjepidevalt ilmuma 1857 juuni keskelt. Perno Postimees ehk Näddalileht ilmus Pärnus 1857–1885, kokku 29 aastakäiku.²² Perno Postimehe ilmuma hakkamist loetakse eesti pideva ajakirjanduse alguseks. See oli tähtsaim ajaleht kuni 1864, kui Jannsen hakkas Tartus välja andma Eesti Postimeest (Annus ja Loogväli, 2002b: 499–501).

Valimi moodustamisel oli oluliseks kriteeriumiks, et ajaleht oleks juba mõnda aega ilmunud, st ajaleht on tõenäoliselt väljakujunenud, paigas on numbrite struktuur. Valim on võetud järjepideva eestikeelse ajakirjanduse algusaastatest, kuna varasemas ajakirjanduses oli välissõnumite osakaal suurem, sest kohalikud uudised levisid ka suust suhu ega tekitanud rahvas sellist huvi, kui kirjeldused välismaalt (Kreegipuu, Pallas ja Uus, 2011: 9). Ajakirjandusväljaannete levimise ja meelsusajakirjanduse tekkega hakkasid aina enam ilmuma kohalikud sõnumid.

Perno Postimeest ilmus 1861. aastal jaanuarist märtsini 13 numbrit ja Dörptsche Zeitungit 38 numbrit. 1864. aastal ilmus Perno Postimeest esimeses kvartalis samuti 13 numbrit, Pernauches Wochenblatti ilmus 26 numbrit. Vaatluse alla on võetud kõik sellel perioodil ilmunud numbrid, kuna lõputöö seisukohalt on oluline järjepidevus, et väikese valimi puhul oleks võimalik maksimaalselt jälgida nt potentsiaalset teemade ülevõtmist ajalehtede vahel. Keskendutud on vaid välisuudiste rubriigis ilmunud sõnumitele, kuna see oli vähem mõjutatud tollastest tsensuurireeglitest (Peege, 1972: 9). St valimist on välja jäetud lisas ilmunud välisuudised.²³ Tollases ajakirjanduses oli tavaline, et põhinumbri täitumisel jätkus tekst lisas või lausa järgmises numbris (Kurvits, 2010: 149; Jürjo, 1989: 345).

²¹ Eelkäija Pernauches wöchentliche Nachrichten (1811–1821), jätkab pealkirjaga Pernauches Zeitung (1869–1918) (Annus, 1993: 184).

²² Esimesel kolmel aastal jätkusid lehe järjekorranumbrid üle aasta vahetuse alates lehe asutamise päevast, alates 1860. aastast algab aastakäik kalendriaastaga (Helm, 1936: 28).

²³ Lisade väljajätt ei mõjuta suuresti Euroopa suurriikide kajastamise analüüsi. Välisuudiste ülevaated algasid enamasti olulisemate Euroopa riikide uudistega, edasi sõnumid Ameerikast, Aafrikast, Türgist jm. Esimese kvartali väljaannetes jääb vaid Dörptsche Zeitungis kahel juhul Austria sõnumite lõpp lisasse, s.o nr 1 02. jaanuarist 1861 ja nr 32 17. märtsist 1861.

Välisuudiste rubriik on kõikides ajalehtedes sarnaselt üles ehitatud: uudised on pealkirjastatud riigiga, kus ilmunud uudistest konkreetselt juttu tuli. See lihtsustab teksti analüüsimist. 1864. aasta Perno Postimees ei ole taolises liigendamises järjepidev: mitmel puhul on riikide, sh Saksamaa, kõrval eraldi välja toodud saksa linnasid. Samuti iseloomustavad uudislõike sisu kirjeldavad pealkirjad, nt *Sõa wasto walmistamine, Mitmesuggused sõnnumed, Seitungide arw, Noor pruutpaar*. Pernausesches Wochenblatt on alates 1864. aasta märtsist loobunud uudiste koondamisest riigi nime alla. St välisuudiste rubriik on liigendatud vaid linnade kaupa, kust uudis pärines. Lõputöös on keskendutud tollastele Euroopa suurriikidele: Austria, Preisimaa,²⁴ Prantsusmaa, Inglismaa, Itaalia. Teisi Euroopa riike on Perno Postimehe valitud numbrites üksikult mainitud ning seetõttu on need valimist välja jäetud.

Analüüsitava tekstide arvu mõjutas ka välisuudiste rubriigi olemasolu esimese kvartali numbrites. Perno Postimeest ilmus 1861 jaanuarist märtsini kokku 13 numbrit, kuid 01. veebruari numbris välisuudiste rubriik puudub ega pole välisuudiseid lisatud näiteks kodumaiste uudiste hulka.²⁵ Selle ärajäämise kohta ei ole kommentaari lisatud. Dörptsche Zeitungit ilmus esimeses kvartalis 38 numbrit, millest vaatluse alla on võetud 35 numbrit. Numbris 17 (08. veebruar 1861) ei ilmunud ei kodumaiseid ega välissõnumeid, kuna post polnud väidetavalt õigeaegselt kohale jõudnud. Valimist on välja jäetud ka 23. lehenumber (22. veebruar 1861), kus on terves lehes trükitud prantsuse diplomaadi ja publitsisti Artur de La Guéronnière'i ülevaade Prantsusmaast, Roomast ja Itaaliast.²⁶ Analüüsist on kõrvale jäänud ka 34. number (22. märts 1861), kus ainsa välisriigina tutvustatakse Ameerika uudiseid. 1864. aasta esimese kvartali uudistest on analüüsi kaasatud kõik 13 eestikeelset Perno Postimehe ja 26 saksaakeelset Pernausesches Wochenblatti välisuudiste rubriiki.

Ajalehetekstide lugemisel on oluline silmas pidada, et Eestis kehtis 19. sajandil vana kalender, st kuupäevad erinesid võrreldes Lääne-Euroopaga. Sellele viitas ka Jannsen: *Wöerama Kalendri järrele on se 2. Januaril; agga kuidas ammo ollen üttelnud, meie olleme neist omma Kalendriga 12 päwa tagga*. (Perno Postimees 11. jaan 1861: 2). Hiljem on Lorezsonngi seda meelde tuletanud: *inglisse Kalendre järrele 15. agga meie Kalendre järrele 3 selle ku päwal* (Perno Postimees 22.

²⁴ 1861. aasta Perno Postimehes räägitakse mõnikord ka Saksamaast, mis puhul peetakse silmas nii Austriat kui ka Preisimaad. Dörptsche Zeitung kasutab Preisimaast rääkides läbivalt Saksamaa nimetust, kuigi Saksamaa ühendamine Saksa keisririigiks toimus alles 1871. aastal. 1864. aasta väljaannetes on uudislõikude pealkirjastamisel kasutatud Saksamaa nimetust, kuid sõnumite sisus on eristatud, kas räägitakse Preisimaast, Austriast või Saksa Liidust (Kesk-Euroopa riikide liit, mille domineerivateks liikmeteks olid Preisi kuningriik ja Austria keisririik).

²⁵ Nr 48 (06. detsember 1861) on välisuudised trükitud rubriigis „Sõnnumed ommalt maalt“ pealkirjaga „Wöeralt maalt“. Ruumipuudusel põlle tänna rumi pitka jutto teha on paari lõiguga olulisem kokku võetud.

²⁶ Brošüüris „La France, Rome et l'Italie“ arutleb ta paavsti ilmalikkuse küsimuse üle ja õigustab Napoleon III Itaalia-suunalist poliitikat.

jaan 1864: 30). Kalendrireform toimus Eestis 1918 („Dekret Lääne-Euroopa kalendri kehtestamisest Venemaa Vabariigis“), kui 01. veebruaril hakkas kehtima uus kalender ning uueks kuupäevaks sai 14. veebruar. Perno Postimehes on mõningatel juhtudel kuupäevad esitatud mõlemas kalendris, teine kord on kuupäevad konverteeritud vanasse kalendrisse. Dörptsche Zeitungis ja Pernausesches Wochenblattis aga edastaks justkui tuleviku-uudiseid: ajalehe ilmumispäev on tihti hilisem trükitud uudiste kuupäevast. St välisuudised on ajalehte lisatud nende toimumisega uue kalendri järgi, samas kui lehe enda väljaandmiskuupäevad on vana kalendri järgi.

3. ÜLEVAADE UURIMISTULEMUSTEST

Lõputöös on uuritud välisuudiste rubriike Perno Postimehes ja Dörptsche Zeitungis 1861. aasta esimeses kvartalis ning Perno Postimehes ja Pernauesches Wochenblattis 1864. aasta esimeses kvartalis. Analüüsitakse 25 eestikeelset ja 61 saksakeelset välissõnumite rubriiki, milles vaadeldi nii Euroopa suurriikide kohta edastatud uudiseid kui ka uudiste kirjutamisstiili. Lõputöö tulemuste peatükk toob välja ülevaate, milliseid teemasid kajastasid välisuudiste rubriigid Perno Postimehes (tsitaatide viitamisel lühendatud PP), Dörptsche Zeitungis (tsitaatide viitamisel lühendatud DZ) ja Pernauesches Wochenblattis (tsitaatide viitamisel lühendatud PW).

Dörptsche Zeitungis puhul on pea iga lõigu järel sulgudes lühendatult märgitud, millisest allikast on uudis võetud. Samas väga tihti alustatakse uudislõiku ka veel sõnadega: „Väljaanne X räägib ...“, „Väljaanne Y toob täna uudiseid ...“, „Väljaanne Z sisaldab ...“. See tõendab, et siinsetesse ajalehtedesse jõudsid uudised mitmekordselt vahendatuna. Pernauesches Wochenblattis ollakse allikatele viitamisega tagasihoidlikumad, mis võib muidugi märkida vaid väiksemat allikate arvu. 1861. aasta analüüsitud numbrites ei ole Perno Postimehes välisuudiste puhul kordagi nende konkreetset allikat nimetatud. 1864. aastal antakse mõista info pärinemine mingist välisest allikast, kuid viited on umbmääraseid: „linnast X tulevad sõnumid“, „linnast Y kirjutatakse/öeldakse“, „kuida meie nende seitungidest loeme“, „mõnned seitungid kõnnelewad“, „Saksa seitungid ei mõista seddakord“. Ühel korral on nimetatud ka konkreetne allikas *Prantsusse seitung „Moniteur“* urrab sellepärrast wägga (PP 08. jaan 1864: 14). Igal juhul on kõikidel lehenumbritel tsensori heakskiit uudistele ja nende allikatele. Tsensorimärge on 1861. aastal nimeline ja Dörptsche Zeitungis lausa sama kuupäevaga, kui ilmus ajaleht: „Im Namen des General-Gouvernements von Liv-, Ehst- und Curland gestattet den Druck Nr. 1. Dorpat, am 2 Januar 1861. Censor, R. Linde.“ (DZ); „Im Namen des General-Gouvernements der Ostsee-Provinzen gestattet den Druck: Censor R. Jacoby.“ (PP). 1864. aasta väljaannetes on piirdutud asukoha ja kuupäevaga: „Von der Censur gestattet (PW) / genehmigt (PP). Pernau eelmise päeva kuupäev“. Ainsana ei ole tsensori heakskiidul kuupäeva märgitud Jannseni toimetatud Perno Postimehel.

Lõputöö tulemuste peatükk annab vastused uurimisküsimustele analüüsis selgunud teemade kaupa: milliseid teemasid kajastasid eesti- ja saksakeelsed ajalehed 1861. ja 1864. aasta esimeses

kvartalis ja kuidas need sõnumid olid lugejale esitatud. Mõttekäikude illustreerimiseks ja väidete tõendamiseks on lisatud tekstinäited, mille tõlked ja mugandused kaasaegsesse eesti keelde on leitavad lisast. Esimesele uurimisküsimusele vastamiseks võib välissõnumite sisu tinglikult jagada kaheks suureks nõ globaalseks teemaks. Ajalehetekstide analüüsist järeldub, et peamisteks teemadeks, millest välissõnumid kirjutasid, on riigi julgeolek ja riigi valitsemine.

Väga üldiselt kirjeldades kuuluvad esimesse teemagruppi sõnumid, mis on suunatud tegevustele riigist väljapoole. Need teemad on seotud poliitiliste ja sõjaliste ohtude ja võimalustega ning nendele tegevustele suunatud abinõudega. Teise teemagruppi kuuluvad sõnumid, mis on seotud riigi siseküsimustega, kirjeldades mh sealset elu ja olu, traditsioone, sündmusi.

Lõputöö teine uurimisküsimus oli seotud välissõnumite stiiliga. Eesmärgiks oli saada vastus küsimusele, kas ajalehetekstides on tuntav kirjutaja-toimetaja meelsus, tema sümpaatiad-antipaatiad.

3.1. Riigi julgeolekuga seotud sõnumid

Kõige ilmekamaks organiseerivaks teemaks julgeoleku teemagrupis on riikidevahelised konfliktid, mille kohta ilmus ülekaalukalt kõige enam sõnumeid. Pidades oluliseks kõnealuse perioodi Euroopa olukorda, kodeeriti alamkategoriad sündmuste, mitte võimalike teemade kaupa (nt lahingukirjeldused, läbirääkimiskõnelused, suhtumine vastaste tegevusse). Läbi kogu 19. sajandi kasvas vajadus rahvuslike identiteetide loomiseks, mis avaldas märgatavat mõju Euroopa poliitilisele kaardile.

Peamised ajalehetekstides kajastatud konfliktid olid 1861. aasta esimeses kvartalis järgmised:

- Itaalia ühendamine;
- Rooma küsimus: Itaalia patriootide jaoks oli Rooma ühinenud Itaalia ilmne pealinn, kuid paavst keeldus Peetruse pärandile kuuluva territooriumi loovutamisest;
- sakslaste ja taanlaste konflikt kontrolli üle Schleswigis ja Holsteinis;
- Süüria küsimus: Briti valitsus vaidlustas prantsuse vägede kohaloleku pikendamise Süürias kristlaste kaitseks;
- prantsuse ja inglise vägede kohaolek Hiinas Teise oopiumisõja järel.

1864. aasta esimeses kvartalis oli välissõnumites üks domineeriv konflikt:

- Teine Schleswigi sõda Schleswigi ja Holsteini kuuluvuse üle, sh Londoni konverents rahu sõlmimiseks;

- üksikuid sõnumeid edastati prantslaste tegevuse kohta Mehhikos (interventsioon 1861 detsember – 1867 juuni), mis päädis Napoleon III mahitusel 1864 Austria keisri Franz Joseph I noorema venna Maximilian I nimetamisega Teise Mehhiko impeeriumi monarhiks.

1861. aastal oli vähesel määral teateid relvastusest ja laevastikust ning nende täiendamisest. 1864. aasta välissõnumid andsid igas lehenumbri ülevaate vägede liikumisest, kaotustest-võitudest, haavatutest ja/või vägede koosseisu-varustuse täiendamisest. Perno Postimehes soovitatakse tulevikku silmas pidades endale lausa maakaart hankida, et sõjategevuse kulgemist paremini mõista:

kes sest öiete tahhab arru sada, se wõtko omma ma-kaardi ramato ja kellel sedda weel ei olle, se murretsego sedda – siin linnas Jakobi & Co. ramatopodis on neid küllalt sada – ja wadako sealt, kus Danima ja kus jälle Sleswig-Holsteini ma seisab, siis wöib ta ka pärrast, kui Postimees ühhest ehk teisest kohhast, kus södda olnud, kõnneleb, kohhe teada kus se lin ehk koht seisab mis ärrawöetud ehk kus lahhing olnud. (PP 05. veebr 1864: 45–46)

Ärevaid olusid kirjeldavad oma aasta alguse numbrites kõik ajalehed. Jannsen alustab sissejuhatust võõramaa sõnumitesse küsimusega *Mis on meil söa ehk rahho polest odata? Kus pool on keige enne püssirohho haiso karta? – Selle peale polle mitte ni kerge kosta.* (PP 04. jaan 1861: 4). Dörptsche Zeitung vahendab ootusi uuele aastale, mis võtab hästi kokku selle, millest põhiliselt 1861 kolme vaadeldud kuu jooksul ajalehtedes räägitakse:

den Sieg der Gerechtigkeit und der Freiheit in ganz Europa; ein beruhigtes Italien mit Rom als Hauptstadt und Venedig als Waarenplatz (entrepôt) im adriatischen Meere; ein unabhängiges Ungarn; ein westliches und südliches Slaventhum, stark genug, um dem mongolisirten Slaventhum des Orients als Gegengewicht zu dienen; ein christliches Constantinopel, ein ruhiges Syrien; die Abschaffung der Leibeigenschaft in Rußland, die Abschaffung der Sklaverei in den Vereinigten Staaten und den spanischen Kolonien. (Viel auf einmal!) (DZ 02. jaan 1861: 3)

Pernausches Wochenblatt vahendab The Timesi muret maailma erinevais paigus valitseva sõjaohu pärast:

Die Welt hat viel gelernt, aber nicht genug, um im Stande zu sein, in Frieden zu leben. Die Berichte aus Osten und Westen, aus den ältesten Kaiserreichen und den neuesten Republiken, tragen denselben kriegesischen Charakter. In immer schnellerer Reihenfolge dringen sie auf uns ein. Aus Deutschland, Polen und Italien, aus Mexiko, China und Japan hören wir von Feindseligkeiten oder von erbitterten Gefühlen, die sie herbeizuführen drohen, und aus dem großen Amerikanischen Festlande lautet die Kunde von Gewaltthat und Schlachten am allerfurchtbarsten. (PW 04. jaan 1864: 3)

Kõige keerulisem konflikt oli 1861. aastal Itaalias, kuhu olid kaasatud kõik Euroopa suurriigid oma huvidega. Need sündmused, nii tegevus Itaalia ühendamisel kui ka paavsti vastuseis sellele, pakkusid kõige enam uudisainet. Kuni Gaeta linna kapituleerumiseni 13. veebruaril 1861 kajastati igas lehenumbris seal toimunud sõjategevust. Dörptsche Zeitung vahendab informatsiooni väga mitmetest erinevate riikide väljaannetest. Kajastatakse nii sõjategevust, võimalikku vaheahu, linnas Itaalia ühendamise vastu võitleva Mõlema Sitsiilia kuningriigi kuninga Francesco II elutingimusi, linna varustamist ja üldist ilmet-olu pärast pommitamist ning prantslaste huvi-rolli selles olukorras. Jaanuari viimases numbris annab Jannsen Itaalia olukorrale lootusetu hinnangu: *Mis ma seal Eiropa mili-august tänna jälle pean kõnnelema? Se ma põlleb sia male söa ja mässamisse tulles, nago wanna rabba kuiwa suwwega: ühhest kohhast kustub, teisest kohhast hakkab.* (PP 25. jaan 1861: 5).

Gaeta linna langemise järel kajastatakse endiselt Francesco II tegemisi ja tema suundumist Rooma. Jannsen tõdeb, et paavstigi olukord pole parem. Nimelt ühtsest Itaaliast oli veel puudu paavsti Rooma ja Veneetsia, mis oli Austria kontrolli all. Sellest hoolimata kuulutati 17. märtsil 1861 välja Itaalia kuningriik, mille kuningaks sai Vittorio Emanuele II. Kui eestikeelses ajalehes kajastati juba parlamendi moodustamist ja uue kuninga troonikõnet, kus ta kutsus saadikuid üles tegema nii, et riik nüüd ühte jääks, siis saksakeelses ajalehes saab oluliseks ühinenud Itaalia tunnustamine. Saksakeelses ajalehes on põhjalikumalt käsitletud ka Rooma küsimust ja selle tagamaid. Nimelt olid Roomas paavsti kaitseks prantsuse väed, mille seal viibimist pidasid teised riigid vastukäivaks Napoleon III väidetavatele rahusoovidele. Piemontelased pidasid paavstiga läbirääkimisi loobuda ilmalikust suveräänsusest Kirikuriigis ja lubada neil pealinnaks kuulutada Rooma. Pius IX kinnitas, et loobub oma õigustest vaid jõuga. Talle pakuti alternatiivina teisi territooriume, nt koostöös hispaanlastega Mallorcat. Rooma pääseti alles 20. septembril 1870. Eestikeelses ajalehes vaid kritiseeritakse paavsti suurt ilmalikku võimu ja tema vastumeelsust Itaalia ühendamisele.

Dörptsche Zeitung annab aimu, et konfliktid ei ole kunagi ainult kahe nimetatud vastase vahel. Schleswigi ja Holsteini hertsogkonna kontrolliküsimus ei hõlmanud ainult Taanit või Preisimaad. Uudiseid on ka Prantsusmaa sekkumise kohta, mis küll lükatakse ümber pidades silmas Prantsusmaa mitte sekkumise poliitikat (DZ 23. jaan 1861: 4). Samas lehenumbris kirjeldatakse ka Inglismaa valmisolekut relvastatud konfliktiks, kuna väidetavalt on nad sõjalaevu Helgolandile viinud. Teisalt lükatakse see väide kohe ümber ja põhjendatakse laevade viimist jälgimistegevuse ja rahu tagamise eesmärgiga (DZ 23. jaan 1861: 5). Ainuüksi sõja ootus mõjutab tohutult saksa kaubandussuhteid. Teraviljahinnad on märgatavalt langenud, välisriikide tellimused on vähenenud ning loobutakse paiksetest ettevõtetest (DZ 27. jaan 1861: 5). Relvastatud konfliktini jõuti 1864,

kui toimus Teine Schleswigi sõda, millega liideti mõlemad hertsogkonnad Saksa Liiduga. Saksamaa uudiste kontekstis mainitakse Schleswig-Holsteini küsimust Perno Postimehes vaid kahel korral: aasta sissejuhatuses tõdetakse, et sakslased *pahhandawad Dani meeste torredusse ülle, kes Sleswig-Holsteini rahwale ikka weel öigust ei te* (PP 04. jaan 1861: 5) ning mainitakse küsimuse arutamist Preisi riigivanemate seas (PP 08. veebr 1861: 4). Tuleb aga arvestada, et valimist on välja jäänud Taani kohta kirjutatud uudised. Seega ei saa välistada, et sõnumid Schleswig-Holsteini küsimuses jõudsid lugejani eesti keeles Taanimaa alarubriigis.

Sama kasinalt on eestikeelses ajalehes räägitud Süüria küsimusest. 22. märtsi numbris (PP 22. märts 1861: 5–6) põhjendatakse prantsuse vägede kohaoleku vajadust: *Türklastel on ristirahwaga allati needsammas rahhomõtted, mis hundil lambaga. Türgi wallitsus tahhaks ka Prantsustest lahti sada [---] Et waeste ristiinnimestel head ei olle odata, sedda wöime kül jubba ette ärraiüttelda, ja se olleks kül kurw luggu, kui neid nenda ilma abbita omma waenlaste kätte peaks jäetama.*

Saksakeelses ajakirjanduses on tegemist pikalt arutluse all olnud küsimusega, mis pingestas Inglismaa ja Prantsusmaa suhteid, kuna nad olid eriarvamusel prantsuse vägede kohaloleku pikendamise osas. Inglased olid seisukohal, et väed ei peaks esialgsest kokkuleppest pikemaks Süüriasse jääma. Prantslased leidsid pidevalt põhjendusi ja toetavaid arvamusi kohalolu pikendamiseks, lugedes seda teatud mõttes humanitaarmissiooniks sealsete kristlaste kaitseks. Küsimuse lahendamiseks toimus erikonverents veebruaris, mille võimalikke lahendusi lehenumbriid kajastasid. Kuigi prantsuse vägede kohaolekut pikendati, ei muutvat Euroopa suurvõimude kohalolek olukorda pikas perspektiivis. Vajalik oleks palju põhjalikum valitsuskorralduse muudatus. (DZ 31. märts 1861: 4–5)

Vaatluse all olnud kolmekuulise perioodi jooksul 1861 ilmus Hiina kohta käivaid sõnumeid saksakeelses ajalehes rohkem. Kuigi Perno Postimehes on arvuliselt vähem mainimisi, kajastavad need sõnumid samu teemasid lihtsalt väiksema detailsusega. Mõlemad väljaanded annavad ülevaate sõlmitud rahulepingust, mis ei olnud hiinlastele kuigi soodne, hiina kultuurivaranduste rüüstamisest ja nendelt kasu teenimisest, katoliiklaste tegevusest Hiinas (kirikute püstitamine). Kuna Teine oopiumisõda toimus 1859–1860, ilmus Hiina kohta käivaid sõnumeid varasematel aastatel tõenäoliselt rohkem.

1864. aastaks on ajalehtedes kajastatud konfliktide geograafiline horisont palju ahtam: pea kõik Euroopa suurriigid olid seotud Schleswigi ja Holsteini küsimusega. Nii eesti- kui ka saksakeelsetes lehenumbrites oli ülekaalukalt vaatluse all Jüütimaal toimuv ning samal ajal inglaste

jõupingutused rahukonverentsi kokku kutsumiseks. Sõjaliste konfliktide osapoolteks olid Saksa Liit (Preisimaa ja Austria keisririik) ja Taani (sh Islandi, tol hetkel Taani riigi koosseisus, Norra ja Rootsi vabatahtlikud). Kuid rahu taastamisest Euroopas olid huvitatud nii Inglismaa, Prantsusmaa, Rootsi kui ka Venemaa. Tõdetakse ajaleheski, et Schleswig-Holsteini küsimusest saab peagi kogu Euroopa küsimus (PW 08. veebr 1864: 3). Sõnumid rahukonverentsi kokku kutsumisest hakkasid ilmuma koos sõjateadetega, vaheldudes kord positiivses toonis kokkuleppe saavutamise ja siis taas kohtumise tühistamisega, kuna kellelegi osapooltest ei olnud pakutud tingimused vastuvõetavad. Reaalselt jõuti rahukonverentsini aprilli lõpus, mis kahe kuu järel tulemusteta laiali läks.

Konfliktide kõrval võib ajalehetekstidest leida ka lahingutegevuse ja -varustuse kirjeldusi. 1861. aasta lehenumbrites ei ole need küll konkreetselt ühegi kriisiga seotud, kuid annavad aimdust relvastuse täiendamisest. Perno Postimehes taolisi ülevaateid ei anta. Dörptsche Zeitungist võib aga leida mitmeid viiteid sõjalaevastiku suurendamisele ja fregattide ehitamisele nii inglaste (DZ 02. jaan 1861: 4) kui ka prantslaste puhul (DZ 04. jaan 1861: 1; DZ 31. märts 1861: 4). Laevastikust enam tutvustatakse uuenenud kahuritehnikat. Austria keiser Franz Joseph I tunnustas kaasaskantava kahuri leiutajat (DZ 06. jaan 1861: 5). Prantslased omistavad erakordse ulatusega kahurisüsteemi leiutamise oma keisrile (DZ 11. jaan 1861: 3). Võib oletada, et lahingvarustuse detailse ülevaate avalikustamisest polnud riigid huvitatud ning seetõttu ei kajastata seda infot ka ajaleheveergudel.

Samas 1864. aastal on sõjategevusega seonduvat sisu pea igas lehenumbris ja numbriline info nt vägede suuruste, hukkunute, suurtüki laengute kohta on esitatud ülima täpsusega, millesse võib teatud umbusuga suhtuda. Nii eesti kui ka saksa keeles võib leida sõnumeid peakorteris asukoha, vägede liikumise, lahingute, relvastuse, haavatute-hukkunute-vangide, meeolude kohta. Koguni on uudiseid haavatute hoolekande korraldamisest, kus Nassau hertsog on oma kuludega haavatud meeste tarbeks muretsenud linaseid riidetükke haavade sidumiseks, 3000 pudelit viina ja 14 000 sigarit (PP 11. märts 1864: 87). Lorenzsonni arvates on lahinguid taanlaste ja sakslaste vahel koguni nii palju ja sagedasti, et igaühest kirjutamine raiskaks asjata leheruumi (PP 04. märts 1864: 77).

Euroopa mandri kõrval olid eurooplased tegevad ka üle ookeani Ameerikas. Prantsuse vägede tegevuse kohta tulevad sõnumid Mehhikost, kus Napoleon III soovis oma impeeriumi mõju laiendada (PP 15. jaan 1864: 22; PW 29. veebr 1864: 2). Suurem osa sõnumitest käsitleb küll Mehhikosse monarhi otsimist ja seejärel Maximilian I valitsejaks määramist.

Tulenevalt poliitilisest olukorrast Euroopas ületasid uudiskünnise enamasti välispoliitikaga seotud uudised, ennekõike riikidevahelised konfliktid. Need mõjutasid ka riigi siseolusid ning seetõttu oli oluline hiljutiste sündmuste ja arengutega kursis olla. Eestikeelne ajaleht edastas oma lugejale samuti sõnumeid olulisematest Euroopa suurriikide kriisilukordadest, nagu saksakeelne lehtki. Ainsaks erinevuseks võib pidada sündmuste detailsuse astet, st eesti keeles kirjutati kokkuvõtlikumalt ja üldisemalt. Saksakeelsel ajalehel võimaldas tõenäoliselt nüansside rikkamaid kajastusi teha tihedam ilmumine, samuti numbri suurem lehekülgede arv. Ühes numbris ilmunud sündmuste informatsioonirohkust mõjutas kindlasti ka kajastatavate sündmuste arv: mida rohkem uudiskünniseid ületavaid juhtumisi, seda põgusamalt sai neist ettenähtud lehekülgedel rääkida. Nii oli võimalik ühte huvipunkti olnud Euroopa konflikti mitmekülgsemalt kajastada.

3.2. Riigi valitsemisega seotud sõnumid

Välispoliitikat puudutavate sõnumite kõrval käsitleti ka siseriiklikke teemasid, mis olid mitmekesised ja ühte domineerivat teemat esile ei kerkinud. Siseküsimuste kajastamisega on kindlasti seotud kohaliku valitsusorgani kohtumised, et panna paika riigi eelarvet või korrastada seadusandlust. Dörptsche Zeitungit iseloomustavad pikad kirjeldused ja tsitaadid nendelt koosolekutelt.

Tõenäoliselt sellele viidates on Jannsen kahel korral riikide kaupa kirjutatud välisuudised lehest välja jätnud ja keskendunud parlamentide teemale. See on ühtlasi andnud võimaluse lugejale tutvustada parlamendi mõistet ja selle funktsioneerimist, sh riigipea troonikõne ülesannet:

Nenda sawad kunningas ja allamad wastastikko teine teise tahtmist ja sowimist teäda. Nisuggusi rigikoggodussi nimmetakse wöera kele nimmega Parlamentid. Keik maksud ja seädussed arwatakse nende peal läbbi, ja mis surem hulk kidab ehk laidab, se jääb. Parlamentid petakse ka keige parremaks kradiklasiks, kelle tronikönnede ja mu könnede järrele teised wöerad innimessed rehkendawad ja arwawad, mis head ehk pahha ühhest rigist lota ehk karta on. (PP 15. veebr 1861: 5)

15. märtsi numbris jätab Jannsen välismaasõnumid vahele, kuna leiab, et midagi uudisväärset kirjutada ei ole: *Wöeral maal on nüüd iggal pool Parlamentid kous; seal waieldakse ja rieldakse sõnnadega wagga paljõ; sured lehheküljed on sönno täis, agga kui otsima hakkad, mis seal ka on ehk olnud? siis leiad warsi: pitkad juttud, agga pissut sündinud. (PP 15. märts 1861: 4–5)*

Sama probleemi ees on ka Lorenzsonn 1864. aastal, tõdedes, et välismaa uudised on üsna vesised (PP 01. jaan 1864: 5) ja *niwägga maggedad, et seal mitte sola terrakest polle peale ripputud (PP*

19. veebr 1864: 62) ning parlamentide pikad vaidlemised *mitte ninna tubbaka wäärt polle* (PP 29. jaan 1864: 38).

Riigi siseolusid mõjutavatest sündmustest on Perno Postimehes 1861 mitmes numbris mainitud veel Preisimaa kuninga Friedrich Wilhelm IV ja kuninganna Victoria ema surma, kuid need kirjeldused ei ole taas nii põhjalikud või mitmekülgsed kui Dörptsche Zeitungis ilmunud sõnumid. Saksakeelses ajalehes antakse ülevaade nende elukäigust ja meenutatakse hea sõnaga, kirjeldatakse matusekäiku (Jannsen muidugi mainib, et kuninganna ema matmisest räägitakse järgmisel korral, kuid see number jäi juba lõputöö valimist välja) ja mitmeid mälestusteenistusi erinevates linnades. 1864. aastal mainitakse Perno Postimehes Württembergi kuninga William I tervise halvenemist ja Baieri kuninga Maximilian II surma (PP 11. märts 1864: 87), kelle elust ja tegemistest antakse täpsem ülevaade Pernausche Wochenblattis (PW 07. märts 1864: 2). Maximilian II olid väga soojad suhted oma rahvaga: temast maha jäänud 4 miljonit kuldnat pidi testamenti järgi kulutatama heategevusele (PW 21. märts 1864: 2–3).

Ajalehtedest leiab sõnumeid ka traditsioonidest ja kultuurisündmustest. Jannsen annab ülevaate vastlate tähistamisest Austrias ja Prantsusmaal (PP 22. veebr 1861: 4–6). Dörptsche Zeitungis võib selle teema alla jaotada teated uute ajalehtede ilmuma hakkamisest ja inglaste maailmanäituse plaanidest, sõnumid maalikollektsioonidest ja raamatukogudest (nt Humboldti raamatukogu oksjonile panek), uudised kultuurinimeste saavutustest ja surmadest. Mitmes Dörptsche Zeitungis numbris on antud ülevaade Wagneri ooperi „Tannhäuser“ etendustest Pariisis. Etenduse kolmas ettekanne oli päris tormiline: *Der Tannhäuser hat gestern Abend den Gnadenstoß erhalten. Mit einer wahren Wuth wurde gepfiffen und getobt, und — was in den beiden ersten Vorstellungen nicht der Fall gewesen ist — die Sänger auf der Bühne mußten sich zu verschiedenen Malen unterbrechen, um den Sturm vorübergehen zu lassen* (DZ 24. märts 1861: 3).

1864. aasta Perno Postimehes ei kajastatud riikide valitsemist ja siseküsimusi, nagu Jannseni toimetamisel 1861. Välissõnumite alt leiab mitmeid üldhuvitavaid sõnumeid toimunud õnnetustest ja kurioossetest sündmustest, mis tõenäoliselt olid pärit muukeelsete lehtede rubriigist „Mitmesugust“ vmt. Prantsusmaalt on mitu lugu kõrge eaga inimestest: ühel „noorpaaril“ olevat abiellumisel vanust kokku 149 aastat (PP 12. veebr 1864: 54) ja näiteid 100+-vanustest on mitmeid: *siin ei tahha kegi naljalt 100 aastat wannaks sada, agga seal lähwad kabbina ülle* (PP 26. veebr 1864: 70).

Seminaritöös tekkis küsimus, kas telegraafi kohta jäeti sõnumid edastamata, kuna lugejad ei pruukinud mõistega veel tuttavad olla (Tilk, 2019: 27). 1864. aastal räägitakse Perno Postimeheski

juba telegraafikaabli vedamise keerukusest Atlandi ookeanis ning maakaabli eelistamisest: *Wenne rigi wallitsussega nõu piddanud, et tahtwad Wennemaalt läbbi ülle Beringsstrasse tradi otsa Amerikamale wia ja nenda Eüropamaad Amerika maaga nago kokko sidduda.* (PP 04. märts 1864: 79).

Endiselt võimaldavad uudised uute mõistete-nähtuste tutvustamist lugejale. Näiteks selgitab Lorenzsonn Inglismaal toimunud paisjärve õnnetuse juures, kuidas suurlinnades vesi majadesse saab:

Suremate linnade sees tehakse nüüd ennamiste iggal pool sedda, et ma alt wask torrode läbbi iggasse maeasse wet murretsetakse, egga polle neil tarwis, nago meie panged öllale wõtma ja kaewust minnema toma, waid neil on wask haan kökis, kånawad lahti, wet küllalt; agga seal peawad nemmad üht järwe enne teggema, kust wessi tulleb. [---] Et wessi muido torrode läbbi iggasse maeasse ei jose, peab se järw, kust ta tulleb, kõrge ollema, siis se wee raskus pressib tedda iggale pole. (PP 25. märts 1864: 106)

Omajagu kajastatud teemaks oli ilm, kuigi teise riigi ilmakurioosumid ei pruukinud kummastavad olla lehelugejale. Inglismaal oli 1861 erandlikult külm ja lumesajune ilm, millest Jannseni sõnul ei tasunud rääkida, kuna see on meil nii igapäevane nähtus (PP 11. jaan 1861: 4). Järgmises numbris on tema suhtumine inglaste külmahädasse veidi leebem, andes lugejale mõista, et meie küll oleme sellega harjunud, kuid nemad mitte. Nt on juba puudus toidust ja ahjukütttest, samuti pole nende elamised või raudtee sellise külma arvestusega ehitatud. (PP 18. jaan 1861: 5) Dörptsche Zeitungi sõnumitest võib leida negatiivseid uudiseid hukkunutest (nii inimesed kui ka loomad) ja õnnetustest, aga ka idüllilisemaid kirjeldusi laternatulede valgel uisutamisest.

1864. aasta talv on Inglismaal aga vastupidiselt soe: lilled õitsevad, puud on lehtes ning väljast saab korjata lausa tikreid ja vaarikaid, mis muidugi sealgi mail tavapärane pole, kuigi nende talv meie omast pehmem on (PP 08. jaan 1864: 14). Kardinaalselt erinev on ilm samal ajal Mandri-Euroopas. Põhjameri olevat rannikul nii kõvasti kinni külmunud, et võib jala Pellwormi saarele minna (~15 km) ja Torinos jätkuvad tugevad külmad, Réaumuri skaalal oli 17 kraadi (PW 18. jaan 1864: 3–4) (oletatavasti siis -21,25°C). Külm talv muutis ka sakslaste pääsemise Danevirke alla lihtsamaks, mis on ümbritsetud soodest ja niisketest jõeorgudest, mis muidu moodustavad loodusliku tõkke.

1861. aastal domineeris konfliktsete sõnumitega Itaalia, mis 1864. aastal jõuab uudisveergudele pigem siseriiklike teemadega. Aasta alguses kurvastab Vittorio Emanuele II, et 1863. aasta pole olnud edukas, kuna riik on endiselt ühendamata, nii eesti (PP 08. jaan 1864: 14) kui ka saksa ajalehtedes (PW 01. jaan 1864: 2). Uudiseid on ka Garibalidst, tema tervisest (PP 08. jaan 1864: 14; PW 01. jaan 1864: 2) ja visiidist Inglismaale (PW 25. märts 1864: 3; PW 28. märts 1864: 4).

Samuti on teateid Roomast, kus paavsti sõjamehed sattusid konflikti prantslastega, nii et rahvas neid kivide viskamisega lahutama pidi (PW 04. jaan 1864: 2; PP 18. märts 1864: 97; PW 25. märts 1864: 3).

Teatud välispoliitilise alatooniga olid ka mõned siseriiklikud arengud Itaalias. Paavstil oli tervise kehvenemise tõttu operatsioon ning selle valguses, et paavst võib äkitselt surra, arutasid kardinalid, kas järgmine paavst võiks olla prantslane. Seeläbi lootsid nad Napoleon III nõuda Püha Tooli maade tagastamist. (PW 18. märts 1864: 3; PW 21. märts 1864: 3) Lorenzsonn peab seda aga üsna ebatõenäoliseks: *Nõu on isseennesest hea küll, kui agga Prantsusse keiser nende pilli järrele wõttab tantsida, sest tännini tantsib ta ikka omma pilli järrele keige parreminne.* (PP 25. märts 1864: 106). Pidevalt ilmus ka sõnumeid Itaalia vägede kogumisest, kindluste ehitamisest ja relvade muretsemisest, mida tõlgendati sõjaks valmistumisena: *Immelikud innimessed on se Italia-rahwas, nad peawad wist liig pallawa werrega ollema, otawad södda [---] ja neil on aeg iggaw odates.* (PP 01. jaan 1864: 7). Austria oli vägede viimisega Dalmaatsia piirkonda konfliktiks valmis. Samas ei peetud tõenäoliseks itaallaste rünnakut Veneetsiale, kuigi Austria oli samal ajal hõivatud Schleswig-Holsteini konfliktis.

Riikide siseteemasid kajastavates sõnumites on eestikeelses ajalehes 1861 keskendutud pigem tuntu ja tuttava edastamisele. St räägitakse suurriikidega seotud tuntud inimestest (lisades kokkupuutepunkte Vene keisriperega) ja nt ilmast, millega sai ka talupoeg end seostada. Ilm ja valitsejad kajastuvad ka 1864. aasta sõnumites. Uudistes antakse lühidalt edasi vaid kõige olulisem. Ühtlasi oli see võimalus uute mõistete tutvustamiseks. Kuigi seminaritöös sai eeldatud, et edaspidi ilmub rohkem sõnumeid riiklike valitsusorganite tegevustest, kuna mõisted on lugejale tuttavaks tehtud (Tilk, 2019: 23), siis pigem ilmus 1864. aasta esimeses kvartalis siseriiklike teemasid puudutavaid uudiseid vähem. Lisaks sai lugeda teateid huvitavatest juhtumistest ja õnnetustest, üksikuid sõnumeid kohalikest riiklikest korraldustest. Absoluutseks domineerivaks teemaks oli kujunenud Schleswig-Holsteini küsimus kogu oma keerukuses.

3.3. Välissõnumite väljenduslaad

Lõputöö teine küsimus keskendus välissõnumite kirjutuslaadile, millest võiks aimuda kirjutaja/toimetaja isiklikud seiskohad, mis mõjutavad seda, milline sõnum lugejani jõuab. St välisuudiste rubriigis ilmunud sõnumite kirjutuslaadi analüüsieelduseks oli toimetajatöö hindamine, s.o uudiste edastamisel kasutatud sõnakasutuse ja üldise väljenduslaadi kaardistamine.

Seminaritöös selgus, et 1861. aasta esimese kvartali ajalehetekstide põhjal ei olnud võimalik soovitud teisele uurimisküsimusele vastust anda (Tilk, 2019: 24).

Saksakeelset ajalehte iseloomustab pigem vähene toimetaja töö, sest uudised on välislehtedest tsiteeritud või fakte loetlevad. Seetõttu ei ole saksakeelsetes ajalehtedes võimalik analüüsida toimetaja meelsust või mõju sõnumi koostamisele. Küll oleks võimalik mõningal juhul uurida originaalallika autori hinnanguid, kuid see ei ole lõputöö eesmärk. Algallikate juurde minek ületaks ka lõputöö mahuraamid.

Perno Postimehe puhul on võimalik analüüsida kahe toimetaja kirjutamisstiili. Juhan Peegel on uurinud Jannseni ajalehestiili, mida iseloomustab lopsakas jutu vestmine ja info edastamine subjektiivsel tasandil oma isiku kaudu (Peegel, 1969: 30–31). Seppius ja Lauk (1987: 14) kirjutavad, et esialgu suutis Lorenzsonn Jannseni stiili matkida, kuid ilmselt peagi väsis jansenlikust keelepruugist, mis Perno Postimehe omal ajal nii populaarseks oli teinud. Tutvustades uue Preisi kuninga kõnet, pöördub Jannsen lugeja poole: *kust seest ma mõnda sõnna omma sõbradele luggeda annan.* (PP 18. jaan 1861: 3) Sama moodi on Lorenzsonngi oma sõnumid suunanud armsatele sõpradele. Kui Jannseni puhul tuuakse esile, et ta oli esimene, kes pöördus Eestimaa rahva poole (1857 Perno Postimehe *terretamine*), siis seda rõhutab mitmel korral ka Lorenzsonn, sh enda päritolu: *egga ma kellegi Sakslane polle, ma ollen jo Eestlane ja sepärrast pean ka Eestirahwale räkima mis neile tarwis teada.* (PP 22. jaan 1864: 29); *jään parrem koeo ja kõnnelen omma armsa Eestiwendadega* (PP 29. jaan 1864: 38); *olli pissut leida, mis mo armsa Eestiwendadele kõlboline olleks olnud* (PP 19. veebr 1864: 62).

Jannseni tekstides on selgelt ära tuntavad tema sümpaatiad ja antipaatiad ning oma hinnangutega mõjutab ta kindlasti ka lugejat ning seega info edastamist ja kajastamist. Ta on positiivselt meelestatud Preisimaa suhtes. Võrreldes saksa riikide Austria ja Preisimaa valitsemist ja seadusandlust, kiidab ta Preisi riigikorraldust. Austriale heidab ta ette vanades traditsioonides kinni olemist, kuigi maailm läheb iga päev edasi. (PP 25. jaan 1861: 5) Hilisemas ajalehe väljaandes saab Austria küll kiita, kui on asunud seaduste muutmise teele ja Preisimaast eeskuju võtab (PP 08. märts 1861: 4).

Suurimateks antipaatiateks Jannsenile on paavst ja Prantsusmaa (Napoleon III). Paavst kui katoliiklaste esindaja on Jannsenile vastumeelne, samuti usk, mida ta esindab:

Oh! olleks nende usso-õppetud ka tõeste üks pühast kirjast wõetud hinge roog ja walgus ollewad, siis õlleks sest Jummal rigil suur kasso; agga – nenda on temmal kange Muhamedi usso maggo jures: möek

ees ja usk tagga [---] Jummal sönna wäest paljo ei holita [---] nende usk teeb jo isseennesest muidogi önsaks. (PP 18. jaan 1861: 5)

Nii luuakse ka lugejale ebameeldiv pilt paavstist, kes vaimsetest väärtustest peab olulisemaks ilmalikku valitsust (pole nõus Itaalia ühendamiseks Roomast loobuma) ning pole tänulik prantslastele, kes on teda Rooma kaitsema tulnud (paavst viitab, et tegelikult on prantslased huvitatud tema rikkustest) (PP 18. jaan 1861: 4).

Prantsusmaa puhul pole selgelt aru saada, kas negatiivne hoiak võiks tuleneda riigi katoliiklikust taustast üldiselt või on siiski tegemist Napoleon III isikuga. Jannsen suhtub taunivalt Prantsuse keisri sõnade ja tegude vastandlikkusesse: *Ta ütleb jo, et ta rahho lodab, agga mitte, et ta rahho peab [---] agga mitte ühhest ei tea sa, kas ta sedda nenda mõtleb, kui su rägib. Kawwal küil, agga mitte tössine.* (PP 11. jaan 1861: 3). Sarnast suhtumist võib leida ka Dörptsche Zeitungis trükitud originaallehtedest, mis võisid samuti kujundada Jannseni suhtumist. Samas ei ole suhtumine Napoleon III muutunud kolm aastat hiljemgi: endiselt võrreldakse teda rebasega (*enne weel rebbast kui tedda woib uskuda*), kelle sõnad ei räägi sama keelt kui teod (PP 01. jaan 1864: 6; PP 15. jaan 1864: 21–22), ning Euroopas valitseb usaldamatus ja kahtlus Prantsuse valitsuse suhtes (PW 01. jaan 1864: 3).

Lorenzsonni kirjutuslaadis on samuti üsna selgelt näha tema vaimulik ja seega ka humanistlik taust. Inglismaa talvisest soojast ilmas rääkides viitab ta: *eks se tea, kelle käes mailma ohjad, miks pärrast ta nenda ja mitte teist wisi ei te* (PP 08. jaan 1864: 14). Viiteid Jumala tahtmisele, kõige teadlikkusele ja päästmisele on mitmeid. Kuigi ka Saksa-Taani sõda on Jumala tahtmine, avaldab Lorenzsonn mitmel juhul vastumeelsust sellele: *Minna olleks paljo ennam ses nous, et nad ärra leppiksid. Sulle söast olleks jo küllalt, mis tarwis sure tükkide södda? jägo nad parrem kus nad on.* (PP 22. jaan 1864: 30). Selles osas suhtub ta kriitiliselt parlamentide töösse, heites neile ette aeglast tööd (PP 29. jaan 1864: 38) ja imestab valitsuste kiusliku suhtumis üle: *Immeks tulleb panna, kuidas sured mehhed ka kiusakad wöiwad olla, nad on ommetige keik targad, agga te suggugi parrem, kui mõnni wanna rummal tallopoeg.* (PP 15. jaan 1864: 21).

Saksakeelses ajalehes puuduvad sõnumitel toimetajapoolsed selgitused hoiakute kujundamiseks. Harva võib leida mina kasutamist teadete edastamisel, kuid pigem on siis tegemist originaalallikast võetud faktidel põhineva analüüsi või arutlusega. Eestikeelne ajaleht aga tegeleb aktiivselt tausta avamisega. Selle põhjuseks võib olla saksakeelsete lugejate suurem teadlikkus või toimetaja soov lugejat oma meelsusega mitte mõjutada. Nende ajalehe lugemise traditsioon oli pikem ja seetõttu olid nad kursis ka varasemate sündmustega, mille mõistmine oli vajalik, et kujundada hoiak tol hetkel Euroopas toimuva osas. Eestikeelne ajaleht oli 1860. aastate esimeseks pooleks

järjepidevalt ilmunud vaid mõned aastad ning ainult korra nädalas. See kindlasti mõjutas teadmiste hulka, mis lugejal oli.

4. JÄRELDUSED JA DISKUSSIOON

See peatükk on jagatud kaheks osaks. Esimeses osas tutvustatakse uuringu tulemuste põhjal tehtavaid järeldusi. Teises osas antakse ülevaade kasutatud analüüsimeetodi puudujääkidest ning võimalikest edasistest uurimissuundadest.

4.1. Uuringu tulemuste järeldused

Uuritud ajalehetekstidest nähtub, et 1861. ja 1864. aasta esimese kvartali dominantseks kajastatud teemaks olid erinevad riikidevahelised konfliktid. 1861. aastal olid kõik Euroopa suurriigid kuidagi seotud Itaalia sõjaga; Prantsusmaa ja Inglismaa tegutsesid ühiselt Hiinas, kuid olid erimeelsetel seisukohtadel Süüria küsimuse osas; Preisimaad mõjutas olukord Schleswigis ja Holsteinis. 1864. aastaks oli Schleswigi ja Holsteini puudutav olukord muutunud nii keeruliseks, et veebruaris algas Teine Schleswigi sõda, kus Taani vastu läksid ühiselt Austria ja Preisimaa. Inglased püüdsid samal ajal kriisi rahustada ning kokku kutsuda rahukonverentsi. Prantslased üritasid Taani-Saksa konfliktis jääda võimalikult neutraalseks, kuigi nende rahupüüdlust ei peetud siiraks, ning samal ajal koondada oma tähelepanu Mehhikole. Kõikidest nendest sündmustest kirjutati ka eestikeelses Perno Postimehes. St konfliktide geograafilise horisondi osas ei olnud eestikeelne väljaanne saksakeelsest kesisem.

Väljaandeid eristas detailsuse aste. Jannsen oli oma ülevaadetes üldisem või rääkis mõnest konkreetsest aspektist. Kindlasti mõjutas väljaande lehekülgede arv seda, millest ja kui palju kirjutada sai. Saksakeelne Dörptsche Zeitung oli suurema mahuga, mis võimaldas ühte lehenumbrisse kuhjata informatsiooni erinevatest originaallikatest. Lorenzsonn on Perno Postimeest toimetades valiv. Tema hinnangul on Saksa-Taani konfliktist juba nii palju kirjutatud, et temal endal on himu sellest kirjutada täis ning tõenäoliselt ka lugejal (PP 22. jaan 1864: 29). Nii jõudis eestikeelsesse lehte valik uudiseid vägede edenemisest, sõjategevusest ja selle kaasmõjudest, rahukonverentsi korraldamisest.

Üldse ilmestab saksakeelseid ajalehti originaaltruudus. Dörptsche Zeitungis on väga palju pikki tsitaate, mis peaksid sõna-sõnalt edasi andma autori mõtet. Pernauesches Wochenblattis on taolisi

lõike pigem vähe, mis on seletatav ajalehe väiksema mahuga. Kindlasti võib nendesse tsitaatidesse suhtuda väikese kahtlusega: kas tõesti on kogu troonikõne või parlamendisaadiku sõnavõtt ära trükitav paaril ajaleheveerul. Selle kindlaks tegemine nõuaks viidatud originaalallika poole pöördumist. Tuleb aga arvestada, et siinsetesse saksakeelsetesse lehtedessegi jõudsid välissõnumid mitme vahenduslülili kaudu.

Konfliktide kõrval ilmus välissõnumite rubriigis ka muid uudiseid, kuid palju väiksemas mahus. Välispoliitika kõrval olid 1861. aastal oluliseks riigi siseteemad. Eestikeelne Perno Postimees tutvustas seeläbi lugejale parlamendi mõistet ja erinevate riikide valitsemiskorraldust ja seadusandlust. Võrdlevas käsitluses oli kindlasti lugejale paremini mõistetav, mis erinevusi on sarnastena tunduvate saksakeelsete riikide Austria ja Preisimaa valitsemises. Äkki võimaldas see ka lugejal mõtestada seisukorda oma riigis. Selle väite paikapidavuse kinnitamine/ümber lükkamine eeldaks muidugi tutvumist kodumaiste uudiste rubriigiga, et mõista täielikumalt lugeja infovälja.

Poliitika teemade kõrval oli eestikeelses ajalehes muid välissõnumeid pigem vähe. Räägiti tuntud inimestest (Friedrich Wilhelm IV ja kuninganna Victoria ema surm) ja traditsioonidest (vastlad). Saksakeelsetes sõnumites oli erinevaid tolle aja tähtsaid inimesi mainitud kordades rohkem. Konfliktidega seotud sõnumite juures olid alati ära mainitud kõrgemad sõjaväelased, kes vägesid juhatasid. Samuti oli mitmekesisem kultuurisõnumite sisu ja oli neid teemasid, mida eestikeelses ajalehes üldse ei mainitud (nt atentaadikatsed, autasude andmised, maailmanäituse planeerimine, gaasivalgustid reisijatevagnis). Lorenzsonni toimetatud Perno Postimehes ilmunud välispoliitikat või riigijulgeolekut mitte puudutavad uudised olid pigem üldhuvitavad kurioosumid, milletaolisi Jannseni ajalehes ilmus pigem vähe.

Võib olla, et teemade valimist eestikeelses ajalehte mõjutas tugevalt Jannseni hinnang lugeja eelteadmistele, nt kas ta juba teab, mis on telegraaf või maailmanäitus. Uudise mõistmiseks olid need teadmised vajalikud. Jannsenini jõudvad uudised ehk aitasid tal ka kaardistada seda, mida oleks esialgu vaja veel mõistete tasandil lugejale selgitada, nagu näiteks tegi ta parlamendiga. Uute mõistete-nähtuste tutvustamist jätkas ka Lorenzsonn. Tema toimetamisel ilmunud ajalehe üldhuvitavat sisu võib ehk teatud määral selgitada majanduslike kaalutlustega. Ajalehe jaoks on oluline, et sellel oleks lugejaid-tellijaid, st sisu ja selle edastamise laad peab neid köitma. Perno Postimehe suureks trumbiks peetigi rahvapärast jutuveeretamisstiili. Juba Jannsen aga hindas Lorenzsonni ajakirjanduslikud võimed kasinaks: „Lorenzsonn on hea mees, aga ärge sõna pahaks pange [---] Tema kirjutab, mis ta leiab, ja iseenesest ei sünnita ta mitte palju ilmale“ (Jürgenstein, 1909: 26). Kui jäi puudu sõnameisterlikkusest, millega Jannsen suutis ka keerulisemate teemade

puhul lugeja ajaleheni tuua, siis pidi Lorenzsonn pöörduma lihtsate, kuid põnevate uudissõnumite poole.

Saksakeelset ajalehte iseloomustab vähene tekstide ette valmistamine avaldamiseks. Pigem tunduvad trükitud uudisnupud olevat mehaaniliselt üle võetud uudiseid vahendanud ajalehest. Kui lõigu lõpus ongi viide kokkuvõttele, ei ole võimalik üheselt mõista, kas kokkuvõtte on koostanud Eesti ajalehe toimetaja või on see selliselt juba üle võetud mõnest allikajalehest. Võib vaid oletada, et uudiseid vahendanud ajalehed olid originaalajalehest võetud teksti toimetanud. Vastus sellele küsimusele vajaks uudiseid vahendanud ja originaalajalehtede kaardistamist ning nende omavahelist võrdlemist. Mehaanilist ülevõtmist tõendab ka samade uudiste esinemine mitmes järjestikuses ajalehenumbris, nt Gaeta pommitamine, atentaadikavatsus Napoleon III, Saksa Liidu loobumine Taani ettepanekust rahu sõlmimiseks. Eestikeelses ajalehes oli uudistest oma lugejale loodud kontsentratsioon, kus taolisi kordusi ei esinenud, kui see just ettenähtud polnud. Valik kõige olulisemast oli mõistetav, kuna välissõnumite kõrvale pidid ära mahtuma ka kodumaised uudised ja igasugused teated-kuulutused.

Lõputöös oli seega võimalik analüüsida vaid Jannseni ja Lorenzsonni toimetatud tekste, proovides mõista, millise suhtumisega uudist edastatakse. Kindlasti mõjutas Jannseni tema kooliõpetaja ja mõlemat toimetajat nende taust köstrina ning huvi religiooni vastu. Nii suhtub Jannsen kriitiliselt katoliku usku ja selle esindajasse paavsti, mis on väga selgelt tema tekstidest välja loetav. Sõltumata Lorenzsonni taustast, tema puhul taolist religiooni tasandil arvustamist ei toimunud. Tema kriitika oli pigem suunatud riigimeeste pihta, kes ei olnud rahu säilitamiseks valmis usinalt tööd tegema ja konsensusele jõudma. Samas nimetas ta Saksa-Taani tüli ja Inglismaa erakordselt sooja talve Jumala tahtmiseks. Seega edastas Lorenzsonn lugejale uudiseid kahetise alatooniga: ühelt poolt on Jumal see, kes määrab maailmas toimuvat, kuid teisalt mõjutavad riigijuhtide ja parlamentide tegevus seda, millest on põhjust rääkida. Ehk aga vajaski lugeja teadlikku juhendamist, kuna tal puudusid need eelteadmised, mis ehk saksakeelse ajalehe lugejal olid. Eestikeelne ajaleht võis küll sellega esialgu võtta lugejalt võimaluse oma tõlgenduste loomiseks, kuid andis selleks tugeva tõuke edaspidiseks.

4.2. Meetodi kitsaskohad ja soovitud edasiseks uurimistööks

Temaatilist analüüsi kasutatakse vähe uuritud teemade uurimisel, millega selgitatakse välja, mida ja kuidas räägitakse (Kalmus jt, 2015). Meetod on tundlik ja täpne võimaldades andmetest saada üksikasjaliku ja rikkaliku ülevaate (manifestne ja latentne sisu). Temaatilise analüüsi suureks

plussiks peetakse ka selle paindlikkust, kuna seda on võimalik kasutada mitmete teooriate rakendamisel, nt fenomenoloogia või põhistatud teooria. Teisalt võib meetodi paindlikkust pidada ka selle suureks miinuseks, kuna ebapädev rakendamine võib viia järjekindluse ja sidususe puudumiseni, sest ei suudeta otsustada, millistele andmete aspektidele keskenduda. Samas on temaatiline analüüs meetodina lihtne, kiiresti omandatav ning rakendatav. Seda ka uurijatel, kellel on vähe või üldse mitte kogemusi kvalitatiivsete uuringutega.

Sarnaselt teiste kvalitatiivsete analüüsimeetoditega ei võimalda aga temaatiline analüüs erinevaid tekste täpsetel alustel võrrelda või rakendada meetodit suurtele valimitele. Seetõttu on kvalitatiivsetele uuringutele iseloomulik vähene üldistatavus. Suurimaks mõjutajaks kvalitatiivsete meetodite puhul on uurija, kes peab endale pidevalt oma tegevusest aru andma. See, mida uurija teeb ja ütleb, peab olema kooskõlas sellega, mida ta tegelikult teeb. St meetodit tuleb samm-sammult protseduuriliselt ja süstemaatiliselt rakendada, juba alates andmete kogumisest. See aitab välistada valikulist tõendusmaterjali kogumist oma hüpoteeside kinnitamiseks ja info püüdmist analüüsi läbiviimisel. (Kalmus jt, 2015) Ühtlasi peab uurija endale uurimuse igas etapis teadvustama oma isiku ja tausta mõju, et vältida tekstist tähenduste lugemist, mis seal puuduvad. Uurija tehtud kontseptuaalsed ja metoodilised otsused määravad töö kvaliteedi.²⁷

Lähtudes tänasest eesti ajakirjanduse historiograafia seisust, on eesti ajakirjanduse uurimisel edaspidi palju teha, sest uurimata tahke on mitmeid. Kindlasti on ülevaated-kirjeldused, nagu see lõputöögi, eelastmeks suuremale teaduslikule süvenemisele. Erikeelsete ajakirjanduste kõrvuti käsitlemisest võiks jõuda võrdlevate käsitlusteni, mille kaudu saaks selgust eesti- ja saksakeelse ajakirjanduse vaheline suhe: kas mehaaniliselt terviktekstide ülevõtmiselt jõuti millegi sisukamani, kas tekste võeti üle valikuliselt (milliseid võeti, milliseid mitte).

Lõputöös jäi süstemaatiliselt analüüsimate ka uudiste lehte jõudmise aeg, s.o sündmuse toimumisest uudise avaldamiseni lehes. Võib teha kiire kalkultatsiooni 1861. aasta esimeses numbris välja toodud uudise kohta: Friedrich Wilhelm IV suri 02. jaanuaril 1861. Dörptsche Zeitungis oli see uudis ära trükitud 02. jaanuaril ilmunud numbris ja Perno Postimehes 04. jaanuaril. Uue ja vana kalendri vahe oli tol hetkel 12 päeva. St Preisimaa kuninga surmast oli uudise meie ajalehtedesse jõudmise hetkeks möödunud vastavalt 12 päeva Dörptsche Zeitungis puhul ja 2 nädalat Perno Postimehe puhul. Millise üldistuse aga võiks uudiste hilisema jõudmise kohta teha, jääb lõputöö kontekstis vastuseta. Muidugi tuleb arvestada, et nt Ameerika uudised jõudsid siia veelgi hiljem. 22. märtsi Dörptsche Zeitungist võib leida 09. märtsil New Yorgis

²⁷ Vt ka mõttekäiku Selart, 2018: 41 ajaloolase kui uurija mõjust oma uurimusele: „Iseennast ja oma maailma ta oma töödest nagunii kõrvaldada ei saa.“

trükitud uudise 06. märtsil Senatis toimunud debatist. Avaldamise viibimine võib lisaks geograafilisele kaugusele olla seotud ka tsensuuri protsessiga.

Kindlasti peaks edasise uurimise puhul kaasama valimisse teisi väljaandeid või võtma võrdluse teisi aastakäike. Mitmekesisem allikabaas lubaks luua üldisemalt kehtivat käsitlust. Veelgi põhjalikum uurimistöö võiks pöörduda originaalajalehtede juurde, et välja selgitada, mis ja kuidas jõudis Euroopa ajalehtedest eesti lehtedesse: kas olid muutunud rõhuasetused, sõnade valik või lausa ka sisu.²⁸ 19. sajandi teise poole ajakirjanduse uurimine annab informatsiooni toleaeagsete ajakirjanduses valitsenud olude kohta ja aitab mõista, kuidas ajaleht mõjutas infotarbimist, valides uudised, mida edastati, ja kuidas nendest sündmustest räägiti. Suurima huvipunktina võiks aga vastuse saada küsimus, miks viimaks eelistas Eesti lugeja eestikeelset ajalehte saksakeelsele, kui viimane oli oma uudiste esitamisel palju mitmekülgsem ja põhjalikum.

²⁸ Vrd *Eine Proclamation des Präfecten von Neapel fordert die dortigen jungen Leute auf, sich im Schießen zu üben, da das die erste Bedingung der Unabhängigkeit sei.* (PW 01. jaan 1864: 3) vs *Ühtlase kässib ta* [samal lõigus eelnevalt juttu Garibaldist; autori märkus] *nori mehhe holega õppida märki laskma, sest sedda olla neil eddespidi wägga tarwis.* (PP 08. jaan 1864: 15).

KOKKUVÕTE

Lõputöö eesmärgiks oli välja selgitada, millest kirjutasiid eestikeelne Perno Postimees ja saksakeelsed Dörptsche Zeitung ja Pernauesches Wochenblatt välisuudiste rubriigis 1861. ja 1864. aasta esimeses kvartalis ning kas info lugejale esitamise viisis on äratuntavad kirjutaja-toimetaja isiklikud veendumused. Nii saadi ülevaade, milline oli info edastamine ja kajastamine lugejatele ajakirjanduse vahendusel välisuudiste näitel.

Lõputöös kasutati andmete analüüsimisel temaatilist sisuanalüüsi, mille rakendamisel koostati esmalt ülevaade välissõnumite rubriikide teemadest ja seejärel prooviti leida andmetes peidetud tähendusi ja arusaamu. Uurimistöö kõige ajamahukamaks osaks oli ajalehetekstidega tutvumine. Saksakeelne uudiskirjandus ei olnud nii lihtsakoeline kui eestikeelne. Tekstide läbitöötamisel varustati need uurimisküsimustele vastamise seisukohalt oluliste kommentaaridega. Märkmed toetasid uudiste kategooriatesse jagamist. See võimaldas analüüsimisel välja tuua teemad, millest rääkisid välisuudised eesti- ja saksakeelses ajalehes ning esile tuua peamised erinevused-sarnasused. Teisele uurimisküsimusele vastamine nõudis tähelepanu pööramist ajalehetekstide latentsele sisule, tuues välja selle, kuidas toimetaja-kirjutaja võis mõjutada seda, kuidas uudiseid lugejale esitati.

Tulemuste peatükk sisaldab ülevaadet teemadest, mis tulid välja analüüsitud tekstidest ja need on tinglikult jagatud kahte nõ globaalsesse teemasse. Esimese suure teema alla koondus kõik riigi julgeolekuga seonduv. Peamiselt tähendas see erinevate Euroopat mõjutavate konfliktide loetelu. Teemadena on märgitud erinevad kriisid, kuna need mõjutasid märkimisväärselt Euroopa riikide suhteid, aga ka Euroopa kaarti. Lugeja jaoks oli tõenäoliselt olulisem uudise seostumine konkreetse konfliktiga, kui see, kas tegemist oli lahingukirjelduse või infoga vägede liikumisest.

Teiseks suureks teemaks oli riigi valitsemisega seotud sõnumid, mis tegelikult hõlmasid temaatiliselt üsna laia spektrit. Konfliktidega seotud välispoliitilise tegevuse kõrval oli oluliseks riikide sisepoliitika ja selle korraldamine. Lisaks tuli teateid nii kultuurisündmustest, traditsioonidest, tseremooniatest kui ka ilmast, aga ka üldhuvitavatest kurioosumitest. Kolmas

alapeatükk tulemuste ülevaates tutvustab eestikeelse ajakirjanduse meelsust, mis oli äratuntav ajalehetekstide väljenduslaadis ja mõjutas sellega ka lugejat.

Ajalehetekstide analüüsist võib järeldada, et eestikeelse ajalehe geograafiline horisont ei olnud kesisem saksakeelses lehes esitatust, kui pidada silmas Euroopa suurriikidega seotud konflikte. Väljaandeid eristas vaid konfliktide kajastamise detailsus, mis kindlasti oli seotud ajalehe mahuga, aga ka lugeja teadlikkusega. Kuigi saksakeelne ajaleht oli kindlasti faktirohkem, oli eestikeelses lehes rohkem rõhku pandud tekstide toimetamisele ja oma lugejale paremini mõistetavaks tegemisele.

SUMMARY

Portrayal of European superpowers in Estonian and German newspapers in the 1860s. Communication and presentation of information based on the example of foreign news

The aim of the thesis' author was to research the content of foreign news section in Estonian newspaper *Perno Postimees* and German newspapers *Dörptsche Zeitung* and *Pernauesches Wochenblatt* in the first quarter of 1861 and 1864. The latent content of how the information was expressed to the reader and were the convictions of editors detectable was also studied besides the written content. That gave an overview of how the press forwarded and presented the information to the readers.

Thematic content analysis was used in the thesis to analyse the data. Firstly, an overview of themes in the foreign news section was organised and then hidden meanings and apprehensions were detected. The most time-consuming part of the thesis was to familiarise oneself with the newspaper texts. German newspaper texts were not as straightforward as Estonian newspaper texts. While examining, texts were commented with meaningful memos to assist in answering the research questions. Notes supported categorising the news' texts. It enabled to bring forth the themes that appeared in Estonian and German newspapers' foreign news sections. For answering the second research question the latent content of newspapers was analysed. It elicited how the editor may have influenced the way news were delivered to the reader.

The results' chapter gives an overview of themes that came forth from the analysed texts. Two major themes appeared. The first major theme covered everything to do with the country's security. Predominantly it listed a number of conflicts that affected Europe. Different crises are marked as themes as they considerably influenced the relations among European countries and the map of Europe. For the reader, the news' connection with a certain conflict was probably more important than whether it was a battle description or information about troop movement.

The second major theme was messages about the country's reign, that encompassed a wide range of different news. Besides foreign policy that was connected to conflicts, news gave information about internal affairs and regulations. There were also reports about cultural activities, traditions,

ceremonies, weather and curiosities. The third subchapter about results introduces the mentality of Estonian newspapers, that was recognisable in the tone of messages, which also influenced the reader.

From the analysis of the foreign news, it can be concluded that, considering the conflicts of European superpowers, the geographical horizon of Estonian newspaper was not lesser compared with German newspapers. The publications only differed in the elaboration of presentation, that was definitely linked to the volume of a newspaper, but also to the reader's awareness. German newspaper was more factual, but in Estonian newspaper the emphasis was on editing the news' texts and making them more understandable for their readers.

KASUTATUD KIRJANDUS JA PERIOODIKA

Kirjandus

Annus, E. (toim). (1993). *Eestis ilmunud saksa-, vene- ja muukeelne perioodika 1675–1940*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu.

Annus, E. ja Loogväli, T. (toim). (2002a). *Eestikeelne ajakirjandus 1766–1940. I, A–N*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Annus, E. ja Loogväli, T. (toim). (2002b). *Eestikeelne ajakirjandus 1766–1940. II, O–Ü*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Antik, R. (1935). Ajakirjanduse tähendusest Eesti arengus. D. Palgi (toim), *Raamatu osa Eesti arengus* (lk 246–263). Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Arold, A. (2005). Einige Beobachtungen zur deutschen Zeitungssprache in Livland im 18. und 19. Jahrhundert am Beispiel der *Dörptschen Zeitung*. J. Riecke ja B. Schuster (toim), *Deutschsprachige Zeitungen in Mittel- und Osteuropa. Sprachliche Gestalt, historische Einbettung und kulturelle Traditionen* (lk 49–62). Berlin: Weidler.

Aru, K. (2002). Eestikeelne ajakirjandus 1766–1940. E. Annus ja T. Loogväli (toim), *Eestikeelne ajakirjandus 1766–1940. I, A–N* (lk 20–51). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Braun, V. ja Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101, doi: 10.1191/1478088706qp063oa

Ellefson, M. (2011). Re-mapping Journalism History: Development of the Press in the Swedish Empire and Its Former Colonies Finland, Estonia and Livonia until the Early 20th Century. *medien & zeit. Kommunikation in Vergangenheit und Gegenwart*, 26(4), 25–35.

Helm, H. (1936). *Lühike Eesti ajakirjanduse ajalugu*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Hennoste, T. ja Kurvits, R. (2019). *Eesti ajakirjanduse 100 aastat*. Tallinn: Post Factum.

Ibius, O. (1971). Eestikeelne saksa ajakirjandus XX sajandi esimesel kümnendil. J. Peegel (toim), *Fakt. Sõna. Pilt VI* (lk 40–73). Tartu: Tartu Riiklik Ülikool

- Jansen, E. (1994). Baltisaksa ajakirjanduse areng XVII-XIX sajandil. E. Lauk (toim), *Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini)*, (lk 267–300). Tartu: Tartu Ülikool.
- Jõekalda, K. (2014). „Võõra” pärandiga leppimine ja lepitamine. 1920.–1930. aastate debatid ajaloolise arhitektuuri väärtuse ja kaitse üle. L. Kaljundi ja H. Sooväli-Sepping (toim), *Maastik ja mälu. Pärandilooma arenguhooni Eestis* (lk 182–245). Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Jürgenstein, A. (1909). *Postimees 1857–1907: 50-aastase kestuse mälestuseks*. Tartu: Postimees.
- Jürjo, I. (1989). Tartu vanim ajaleht XVIII sajandi lõpul. *Keel ja kirjandus*, 32(6), 343–350.
- Kaljundi, L. ja Plath, U. (2017). Eesti ajalookirjutus põimitud perspektiivist. *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri*, 1, lk 2–6.
- Kalmus, V., Masso, A. ja Linno, M. (2015). Kvalitatiivne sisuanalüüs. K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso, ja T. Vihalemm (toim), *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas*. Kasutatud 07.04.2019 <http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys>
- Kreepuu, T., Pallas, A. ja Uus, S. (2011). *E-kursuse „Massikommunikatsiooni ja Eesti ajakirjanduse ajalugu“ materjalid*. Kasutatud 21.04.2019 https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/17878/Eesti_ajakirjanduse_ajalugu.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Kruus, H. (2005). Ärkamisaja pärandus Eesti ajaloo uurimisele. U. Tõnisson (toim), *Eesti küsimus* (lk 122–133). Tartu: Ilmamaa.
- Kurvits, R. (2010). *Eesti ajalehtede välimus 1806–2005*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kurvits, R. ja Hennoste, T. (2019). *101 Eesti ajakirjanduspala*. Tallinn: Varrak.
- Kurvits, R. ja Pallas, A. (2014). *Brendekenist Peeglini. Eesti ajakirjanduse biograafiline lühileksikon 1689–1940*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Laherand, M-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: Sulesepp OÜ.
- Lumiste, L. (1977). *Eesti ajakirjanduse ajalugu*. Stockholm: Välis-Eesti & EMP.
- Maguire, M. ja Delahunt, B. (2017). Doing a Thematic Analysis: A Practical, Step-by-Step Guide for Learning and Teaching Scholars. *AISHE-J: The All Ireland Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 9(3). <http://ojs.aishe.org/index.php/aishe-j/article/view/335/553>
- Matsulevitš, T. (1987). Baltisaksa ajakirjanduse arengust XIX sajandi keskpaigani. E. Lauk (toim), *Eesti ajakirjanduse ajaloost V* (lk 89–106). Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.

- Miller, V. (1972). Eestikeelne ajakirjandus baltisakslaste teenistuses. H. Nigols (toim), *Minevikust tulevikku: artikleid ja ettekandeid 1940-1970*, (lk 7–42). Tallinn: Eesti Raamat.
- Paatsi, V. ja Metste, K. (2016). Pisut tsensuurist ja selle ajaloost. V. Paatsi ja K. Metste (toim), *Kas keelata või lubada? Tsensuur Rootsi ajast Eesti taasiseseisvumiseni*, (lk 8–10). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Peegel, J. (1966). J. W. Jannseni ajakirjanduslik tegevus. „Perno Postimees“ ja „Eesti Postimees“. J. Peegel (toim), *Eesti ajakirjanduse ajaloost I* (lk 3–7). Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Peegel, J. (1967). Eesti ajakirjanduse ajaloo uurimise ülesannetest. J. Peegel (toim), *Fakt. Sõna. Pilt III* (lk 1-5). Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Peegel, J. (1969). Eesti varasema ajalehestiili arenguhooni. J. Peegel (toim), *Eesti ajakirjanduse ajaloost II* (lk 27–38). Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Peegel, J. (1972). Esimese eestikeelse ajalehe sisust. J. Peegel (toim), *Fakt. Sõna. Pilt VII* (lk 5–17). Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Peegel, J. (1994). Sissejuhatavat. Esimesed takerduvad sammud. E. Lauk (toim), *Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini)*, (lk. 11–90). Tartu: Tartu Ülikool.
- Seeberg-Elverfeldt, R. (1977). Dreihundert Jahre deutschbaltische Presse. *Zeitschrift für Ostforschung*, 26, 651–670.
- Selart, A. (2018). Eestlaste oma ajalooteadus. *Keel ja kirjandus*, 1–2, 41–49.
- Seppius, M. ja Lauk, E. (1987). „Perno Postimehe“ uudiste allikad ja temaatika. E. Lauk (toim), *Eesti ajakirjanduse ajaloost V* (lk 11–34). Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Tannberg, T. (2014). Elulooline läbilõige varasemast eesti ajakirjandusest. *Keel ja Kirjandus*, 11, 875–877.
- Taylor, G. W. ja Ussher, J. M. (2001). Making sense of S&M: a discourse analytic account. *Sexualities*, 4, 293–314. doi: 10.1177/136346001004003002
- Tilk, R. (2019). Euroopa suurriikide kujutamine eesti- ja saksa keelsetes ajalehtedes 19. sajandi II poolel. *Info edastamine ja kajastamine välisuudiste näitel*. Seminaritöö. Tartu Ülikool, infokorralduse õppekava.
- Vanamölder, K. (2012). *Kommunikatsiooniväli Rootsi Läänemere-provintside 17. sajandi lõpul – Reval(i)sche Post-Zeitung varauusaegse informatsioonikandjana*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Vanamölder, K. (2013). VÄlgatused Eesti pressiajaloo varjudeajas? Püüd ümber mõtestada vanimate ajalehtede uurimislugu. *Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat 2012*, 115–124.

Õunapuu, L. (2014). *Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes*. Kasutatud 07.04.2019 http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/36419/ounapuu_kvalitatiivne.pdf

Perioodika

Dörptsche Zeitung 1861. Nr. 1–6, 8–33, 35, 37–58. Kasutatud 18.04.2019
<http://hdl.handle.net/10062/17429>

Dörptsche Zeitung 1861. Nr. 7, 34, 36. RA Tartu uurimissaal US 1861, nr.1–152(29.12).

Pernauesches Wochenblatt 1823–1865. Kasutatud 19.05.2019
<http://dea.digar.ee/publication/pernau>

Perno Postimees ehk *Näddalileht* 1857-1885. Kasutatud 18.04.2019
<http://dea.digar.ee/publication/pernopostimees>

LISAD

Lisa 1. Tsitaatide tõlked ja mugandused

Allikas	Tõlge/mugandus
PP 11. jaan 1861: 2	<i>Wöerama Kalendri järrele on se 2. Januaril; agga kuidas ammo ollen ütelnud, meie olleme neist omma Kalendriga 12 päwa tagga.</i> Võõramaa kalendri järele on see 2. jaanuaril; aga kuidas ammu olen ütelnud, meie oleme neist oma kalendriga 12 päeva taga.
PP 22 jaan 1864: 30	<i>inglisse Kalendre järrele 15. agga meie Kalendre järrele 3 selle ku päwal</i> inglise kalendri järele 15. aga meie kalendri järele 3. selle kuu päeval
Dörptsche Zeitung	<i>Im Namen des General-Gouvernemets von Liv-, Ehst- und Curland gestattet den Druck Nr. 1. Dorpat, am 2 Januar 1861. Censor, R. Linde.</i> Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kindralkuberner nimel on lubatud trükk nr 1 Dorpatis 02. jaanuaril 1861. Tsensor R. Linde
Perno Postimees	<i>Im Namen des General-Gouvernements der Ostsee-Provinzen gestattet den Druck: Censor R. Jacoby.</i> Läänemere provintside kindralkuberner nimel on trükk lubatud: tsensor R. Jacoby
Pernauesches Wochenblatt / Perno Postimees	<i>Von der Censur gestattet (PW) / genehmigt (PP). Pernau eelmise päeva kuupäev</i> Tsensuuri poolt lubatud (PW)/heaks kiidetud (PP). Pärnu eelmise päeva kuupäev
PP 05. veebr 1864: 45–46	<i>kes sest öiete tahhab arru sada, se wöiko omma ma-kaardi ramato ja kellel sedda weel ei olle, se murretsego sedda – siin linnas Jakobi & Co. ramatopodis on neid küllalt sada – ja wadako sealt, kus Danima ja kus jälle Sleswig-Holsteini ma seisab, siis wöib ta ka pärrast, kui Postimees ühhest ehk teisest kohhast, kus södda olnud, könneleb, kohhe teada kus se lin ehk koht seisab mis ärrawöetud ehk kus lahhing olnud.</i>

	<p>kes sellest õieti tahab aru saada, see võtku oma maa-kaardi raamat ja kellel seda veel ei ole, see muretsegu seda – siin linnas Jakobi & Co. raamatupoes on neid küllalt saada – ja vaadaku sealt, kus Taanimaa ja kus jälle Schleswig-Holsteini maa seisab, siis võib ta ka pärast, kui Postimees ühest ehk teisest kohast, kus sõda olnud, kõneleb, kohe teada, kus see linn ehk koht seisab mis äravõetud ehk kus lahing olnud.</p>
PP 04. jaan 1861: 4	<p><i>Mis on meil sõa ehk rahho polest odata? Kus pool on keige enne püssirohho haiso karta? – Selle peale polle mitte ni kerge kosta.</i></p> <p>Mis on meil sõja ehk rahu poolest oodata? Kus pool on kõige enne püssirohu haisu karta? – Selle peale pole nii kerge kosta.</p>
DZ 02. jaan 1861: lk 3	<p><i>den Sieg der Gerechtigkeit und der Freiheit in ganz Europa; ein beruhigtes Italien mit Rom als Hauptstadt und Venedig als Waarenplatz (entrepôt) im adriatischen Meere; ein unabhängiges Ungarn; ein westliches und südliches Slaventhum, stark genug, um dem mongolisirten Slaventhum des Orients als Gegengewicht zu dienen; ein christliches Constantinopel, ein ruhiges Syrien; die Abschaffung der Leibeigenschaft in Rußland, die Abschaffung der Sklaverei in den Vereinigten Staaten und den spanischen Kolonien. (Viel auf einmal!)</i></p> <p>õigluse ja vabaduse võit kogu Euroopas; rahulik Itaalia pealinnaga Roomas ja Veneetsia kui kauplemiskoht (<i>entrepôt</i>) Aadria meres; sõltumatu Ungari; piisavalt tugevad lääne ja lõuna slaaviriigid, et tasakaalustada idas mongoli slaaviriiki; kristlik Konstantinoopol, rahulik Süüria; orjuse kaotamine Venemaal, orjuse kaotamine Ameerika Ühendriikides ja Hispaania kolooniates. (Palju ja kohe!)</p>
PW 04. jaan 1864: 3	<p><i>Die Welt hat viel gelernt, aber nicht genug, um im Stande zu sein, in Frieden zu leben. Die Berichte aus Osten und Westen, aus den ältesten Kaiserreichen und den neuesten Republiken, tragen denselben kriegesischen Charakter. In immer schnellerer Reihenfolge dringen sie auf uns ein. Aus Deutschland, Polen und Italien, aus Mexiko, China und Japan hören wir von Feindseligkeiten oder von erbitterten Gefühlen, die sie herbeizuführen drohen, und aus dem großen Amerikanischen Festlande lautet die Kunde von Gewaltthat und Schlachten am allerfurchtbarsten.</i></p> <p>Maailm on palju õppinud, aga mitte piisavalt, et rahu elada. Teated idast ja läänest, vanimatest keisririikidest ja uusimatest vabariikidest, on sõjalise loomuga. Aina kiiremini tuleb neid peale. Saksamaalt, Poolast ja Itaaliast, Mehhikost, Hiinast ja Jaapanist kuuleme me vaenutegevustest või teravatest tunnetest, mis ähvardavad neid [vaenutegevust, konflikte; autori märkus] tuua, ja suurelt Ameerika mandrilt on vägivalja ja lahingute sõnumid kõige kohutavamad.</p>

PP 25. jaan 1861: 5	<p><i>Mis ma sealt Eiropa mili-august tänna jälle pean kõnelema? Se ma põlleb sia male söa ja mässamise tulles, nago wanna rabba kuiwa suwwega: ühhest kohhast kustub, teisest kohhast hakkab.</i></p> <p>Mis ma sealt Euroopa miiniaugust täna jälle pean kõnelema? See maa põleb siia maale sõja ja mässamise tules, nagu vana raba kuiva suvega: ühest kohast kustub, teisest kohast hakkab.</p>
PP 04. jaan 1861: 5	<p><i>pahhandawad Dani meeste torredusse ülle, kes Sleswig-Holsteini rahwale ikka weel öigust ei te</i></p> <p>pahandavad Taani meeste toreduse üle, kes Schleswig-Holsteini rahvale ikka veel õigust ei tee</p>
PP 22. märts 1861: 5–6	<p><i>Türklastel on ristirahwaga allati needsammad rahhomõtted, mis hundil lambaga. Türgi wallitsus tahhaks ka Prantsustest lahti sada Et waeste ristiinnimestel head ei olle odata, sedda wõime kül jubba ette ärraütelda, ja se olleks kül kurw luggu, kui neid nenda ilma abbita omma waenlaste kätte peaks jäetama</i></p> <p>Türklastel on ristirahvaga alati need samad rahumõtted, mis hundil lambaga. Türgi valitsus tahaks ka prantslastest lahti saada Et vaasetel ristiinimestel head ei ole oodata, seda võime küll juba ette ära ütelda, ja see oleks küll kurb lugu, kui neid nõnda ilma abita oma vaenlaste kätte peaks jäetama</p>
PP 15. veebr 1861: 5	<p><i>Nenda sawad kuningas ja allamad wastastikko teine teise tahtmist ja sowimist teäda. Nisuggusi rigikogodussi nimmetakse wõera kele nimmega Parlamentid. Keik maksud ja seädussed arwatakse nende peal läbbi, ja mis surem hulk kidab ehk laidab, se jääb. Parlamentid petakse ka keige parremaks kradiklasiks, kelle tronikõnnede ja mu kõnnede järrele teised wõerad innimessed rehkendawad ja arwawad, mis head ehk pahha ühhest rigist lota ehk karta on.</i></p> <p>Nõnda saavad kuningas ja alamad vastastikku teine teise tahtmist ja soovimist teada. Niisuguseid riigikogudusi nimetatakse võõra keele nimega <i>Parlamendid</i>. Kõik maksud ja seadused arvatakse nende peal läbi, ja mis suurem hulk kiidab ehk laidab, see jääb. Parlamente peetakse ka kõige paremaks kraadiklaasiks, kelle troonikõnede ja muude kõnede järele teised võõrad inimesed rehkendavad ja arvavad, mis head ehk paha ühest riigist loota ehk karta on.</p>
PP 15. märts 1861: 4–5	<p><i>Wöeral maal on nüüd iggal pool Parlamentid kous; seal waieldakse ja rieldakse sõnnadega wagga paljõ; sured lehheküljed on sõnno täis, agga kui otsima hakkad, mis seal ka on ehk olnud? siis leiad warsi: pitkad juttud, agga pissut süündinud.</i></p>

	Võõral maal on nüüd igal pool Parlamendid koos, seal vaieldakse ja riieldakse sõnadega väga palju; suured leheküljed on sõnu täis, aga kui otsima hakkad, mis seal ka on ehk olnud? siis leiad varsti: pikad jutud, aga pisut sündinud.
PP 19. veebr 1864: 62	<i>niwägga maggedad, et seal mitte sola terrakest polle peale ripputud</i> nii väga magedada, et seal mitte soola terakest pole peale riputatud
DZ 24. märts 1861: 3	<i>Der Tannhäuser hat gestern Abend den Gnadenstoß erhalten. Mit einer wahren Wuth wurde gepfiffen und getobt, und — was in den beiden ersten Vorstellungen nicht der Fall gewesen ist — die Sänger auf der Bühne mußten sich zu verschiedenen Malen unterbrechen, um den Sturm vorübergehen zu lassen</i> Tannhäuser sai eile õhtul surmahoobi. Tõelise raevuga vilistati ja mürgeldati, ja – mis kahel esimesel ettekandel teemaks ei olnud – lauljad pidid laval end mitmel korral katkestama, et torm peatuks
PP 26. veebr 1864: 70	<i>siin ei tahha kegi naljalt 100 aastat wannaks sada, agga seal lähwad kabbina ülle</i> siin ei taha keegi naljalt 100 aastat vanaks saada, aga seal lähevad kabinal üle
PP 04. märts 1864: 79	<i>Wenne rigi wallitsussega nõu pidanud, et tahtwad Wennemaalt läbbi ülle Beringsstrasse tradi otsa Amerikamale wia ja nenda Eüropamaad Amerika maaga nago kokko sidduda.</i> Vene riigi valitsusega nõu pidanud, et tahavad Venemaalt läbi üle Beringi väina traadi otsa Ameerikamaale viia ja nõnda Euroopa maad Ameerika maaga nagu kokku siduda
PP 25. märts 1864: 106	<i>Suremate linnade sees tehakse nüüd ennamiste iggal pool sedda, et ma alt wash torrode läbbi iggasse maeasse wet murretsetakse, egga polle neil tarwis, nago meie panged öllale wõtma ja kaewust minnema toma, waid neil on wash haan kökis, kånawad lahti, wet küllalt; agga seal peawad nemmad üht järwe enne teggema, kust wessi tulleb [---] Et wessi muido torrode läbbi iggasse maeasse ei jose, peab se järw, kust ta tulleb, kõrge ollema, siis se wee raskus pressib tedda iggale pole.</i> Suuremate linnade sees tehakse nüüd enamasti igal pool seda, et maa alt vasktorude läbi igasse majasse vett muretsetakse, ega pole neil tarvis, nagu meil panged õlale võtta ja kaevust minema tooma, vaid neil on vask kraan köögis, käänavad lahti, vett küllalt; aga seal peavad nemad ühe järve enne tegema, kust vesi tuleb [---] Et vesi muidu torude läbi igasse majasse ei jookse, peab see järv, kust ta tuleb, kõrge olema, siis see vee raskus pressib teda igale poole.

PP 25. märts 1864: 106	<p><i>Nõu on isseenneseest hea küll, kui agga Prantsusse keiser nende pilli järrele wöttab tantsida, sest tännini tantsib ta ikka omma pilli järrele keige parreminne.</i></p> <p>Nõu on iseeneseest hea küll, kui aga Prantsuse keiser nende pilli järele võtab tantsida, sest tänini tantsib ta ikka oma pilli järele kõige paremini.</p>
PP 01. jaan 1864: 7	<p><i>Immelikud innimessed on se Italia-rahwas, nad peawad wist liig pallawa werrega ollema, otawad södda [---] ja neil on aeg iggaw odates.</i></p> <p>Imelikud inimesed on see Itaalia-rahvas, nad peavad vist liiga palava verega olema, ootavad sõda [---] ja neil on aeg igav oodates.</p>
PP 18. jaan 1861: 3	<p><i>kust seest ma mõnda sõnna omma sõbradele luggeda annan</i></p> <p>kust seest ma mõnda sõna oma sõpradele lugeda annan</p>
PP 22. jaan 1864: 29	<p><i>egga ma kellegi Sakslane polle, ma ollen jo Eestlane ja sepärrast pean ka Eestirahwale räkima mis neile tarwis teada.</i></p> <p>ega ma kellegi sakslane pole, ma olen ju eestlane ja seepärast pean ka Eesti rahvale rääkimda, mis neile tarvis teada.</p>
PP 29. jaan 1864: 38	<p><i>jään parrem koeo ja kõnnelen omma armsa Eestiwendadega</i></p> <p>jään parem koju ja kõnelen oma armsate Eesti vendadega</p>
PP 19. veebr 1864: 62	<p><i>olli pissut leida, mis mo armsa Eestiwendadele kölboline olleks olnud</i></p> <p>oli pisut leida, mis mo armsatele Eesti vendadele kölbeline oleks olnud</p>
PP 18. jaan 1861: 5	<p><i>Oh! olleks nende usso-öppetus ka tõeste üks pühast kirjast wöetud hinge roog ja walgus ollewad, siis õlleks sest Jummal rigil suur kasso; agga – nenda on temmal kange Muhamedi usso maggo jures: möek ees ja usk tagga [---] Jummal sõnna wäest palju ei holita [---] nende usk teeb jo isseenneseest muidogi õnsaks</i></p> <p>Oh! Oleks nende usuõpetus ka tõesti üks pühast kirjast võetud hinge roog ja valgus, siis oleks sest Jumala riigil suur kasu, aga – nõnda on temal kange muhamedi usu maik juures: mõõk ees ja usk taga [---] Jumala sõna väest palju ei hoolita [---] nende usk teeb ju iseeneseest muidugi õndsaks.</p>
PP 11. jaan 1861: 3	<p><i>Ta ütleb jo, et ta rahho lodab, agga mitte, et ta rahho peab [---] agga mitte ühhest ei tea sa, kas ta sedda nenda mõtleb, kui su rägib. Kawwal küll, agga mitte tössine.</i></p> <p>Ta ütleb ju, et ta rahu loodab, aga mitte, et ta rahu peab [---] aga mitte ühest ei tea sa, kas ta seda nõnda mõtleb, kui suu räägib. Kaval küll, aga mitte tõsine.</p>

PP 01. jaan 1864: 6	<i>enne weel rebbast kui tedda woib uskuda</i> enne veel rebast kui teda võib uskuda
PP 08. jaan 1864: 14	<i>eks se tea, kelle käes mailma ohjad, miks pärrast ta nenda ja mitte teist wisi ei te</i> eks see tea, kelle käes maailma ohjad, miks pärast ta nõnda ja mitte teist viisi ei tee
PP 22. jaan 1864: 30	<i>Minna olleks paljo ennam ses nous, et nad ärra leppiksid. Sulle sõast olleks jo küllalt, mis tarwis sure tükkide sõdda? jägo nad parrem kus nad on.</i> Mina oleksin palju enam selles nõus, et nad ära lepiksid. Sulesõjast oleks ju küllalt, mis tarvis suurtükkidega sõdida? Jäägu nad parem, kus nad on.
PP 15. jaan 1864: 21	<i>Immeks tulleb panna, kuidas sured mehhed ka kiusakad wöiwad olla, nad on ommetige keik targad, agga te suggugi parrem, kui mõnni wanna rummal tallopoeg.</i> Imeks tuleb panna, kuidas suured mehed ka kiusakad võivad olla, nad on ometigi kõik targad, aga tee sugugi paremini, kui mõni vana rumal talupoeg.
PW 01. jaan 1864: 3	<i>Eine Proclamation des Präfecten von Neapel fordert die dortigen jungen Leute auf, sich im Schießen zu üben, da das die erste Bedingung der Unabhängigkeit sei.</i> Napoli prefekti avaldus kutsub sealseid noori üles laskmist treenima, kuna see on iseseisvuse esimene nõue
PP 08. jaan 1864: 15	<i>Ühtlasse kässib ta [samam loigus eelnevalt juttu Garibaldist; autori märkus] nori mehhe holega õppida märki laskma, sest sedda olla neil eddespidi wägga tarwis.</i> Ühtlasi käsib ta [samam loigus eelnevalt juttu Garibaldist; autori märkus] noori mehi hoolega õppida märki laskma, sest seda olla neil edaspidi väga tarvis.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Roosi Tilk,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

Euroopa suurriikide kujutamine eesti- ja saksakeelsetes ajalehtedes 1860ndatel aastatel. Info edastamine ja kajastamine välisuudiste näitel,

mille juhendaja on Ene Selart,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Roosi Tilk

31.05.2019